

Berki Erzsébet

A konszenzus vége

Az utóbbi évek direkt akcióinak jellemzői

Bevezetés

A munkaügyi kapcsolatok és ezen belül a kollektív munkaügyi viták és az ezekben alkalmazott direkt akciók nemzeti szabályozása igen erőteljesen függ egy-egy ország XVIII-XX. szd.-i történelmi útjától, a kialakult politikai kultúrától. Még egy olyan relatíve homogén országcsoportban is, mint Európa országai, a direkt akciók gyakorlatán és szabályozásán rajta van a történelem és a kultúra bélyege, ha pedig Európán kívülre tekintünk, még kontrasztosabb a kép. A politikai kultúra időben is változik. Magyarországon 1908-ban Ágoston Péter még arról értekezett, hogy a munkaszerződés és a polgári jogi szerződés között különbség van, e különbség folytán a sztrájk nem ítéhető meg úgy, mint általában a szerződésszegés, a sztrájk különböző hatósági módszerekkel való akadályozása vagy büntetése, amely különösen a mezőgazdasági munkások és a cselédek esetében volt súlyos abban az időben, nem felel meg az (akkori) „európai normáknak”¹. Még 81 év kellett ahhoz, hogy megszülessen az első hazai sztrájk törvény, amely szellemében és tartalmában a XX. szd. végére az ún. fejlett világban elfogadottá vált szabadságjogok tiszteletben tartásával készült. Működésének első 10-15 éve alatt kialakultak azok a formák és módszerek, amelyek lehetővé tették a sztrájkjog gyakorlását, az időközben kiderülő hiányosságokkal kapcsolatos vitás kérdéseket többnyire tisztázta a gyakorlat és a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalásai, azaz kialakult néhány olyan szakmai norma, amelyhez tartották magukat a vitában álló felek, a sajtó, a bíróságok, a közvélemény és a munkaügyi irányítás is.

Jelen tanulmány az ún. munkaügyi akciók empirikus kutatására épül, csak olyan akciók szerepelnek az adatok között, amelyeket a munkavállalók gazdasági és szociális érdekei érvényesítése során kialakult vitákban alkalmaztak. Az adatok 1989. január 1-től 2010. december 31-ig ölelik fel az eseményeket, rövidebb időszakra vonatkozó közlés esetén ezt külön jelzem. Az első részben bemutatom azokat az adatokat, amelyekkel a hazai direkt akciók leírhatóak, ennek kapcsán kitérek néhány szakmai szempontú összefüggésre is. A második részben röviden összefoglalom azokat a fontosabb normákat, amelyek a sztrájk törvény hatályba lépése óta - a jogszabályok mellett - meghatározták a szereplők magatartását, majd konkrét esetekkel illusztrálva bemutatom e normák erodálódásának folyamatát, illetve ennek közvetlen következményeit.

I. Néhány alapvető adat és néhány fontos összefüggés

1. Az akciók száma és összetétele

A teljes vizsgált időszakban összesen 695 eseményt regisztráltam. Úgy vélem, ez az esetszám elegendő ahhoz, hogy a fent kiemelt tényezőkre nézve, tendenciákat lehessen megállapítani. Az utóbbi évtizedben² láthatóan megváltozott az akciók gyakoriságának tendenciája: 2003-ban az összes esetszám (42) először haladta meg és igen jelentősen az átlagos 31-et, majd egy

kisebb apály után 2007-ben elérte az eddigi csúcst (60 akció), amelyet a 2009-es esetszám (52 akció) követ. Összeségében a tendencia növekvő.

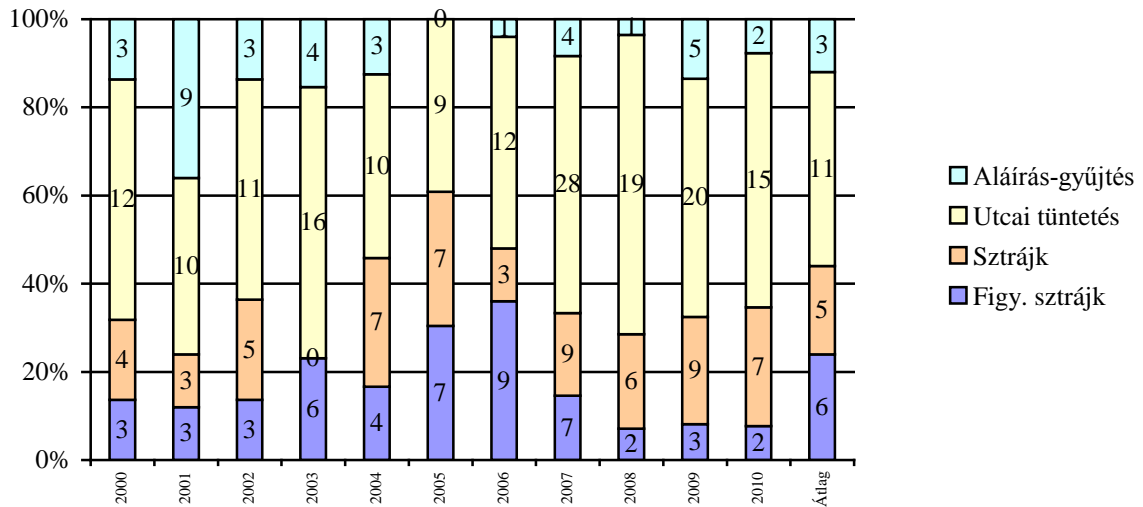
Az akciók közül a leggyakoribbak az utcai tüntetések (233), az összes akció egyharmada ilyen jellegű akció. Hasonló nagyságrendű az összes sztrájk (együtt 260 akció, az összes akció 38%-a), de lényeges különbség van az egyes sztrájk típusok között: a leggyakoribb figyelmeztető sztrájk esetszáma is majdnem százzal kisebb, mint a tüntetéseké, a „rendes” sztrájkok száma pedig kisebb, mint a tüntetések számának a fele. Miután az adatbázisban csak munkaügyi viták vannak, levonhatjuk azt a következtetést, hogy a munkavállalók, illetve érdekképviseleti szervezeteik a sztrájk helyett inkább a tüntetés eszközt választják, holott ezzel – mint azt korábbi munkáimban kimutattam – a követelések elérésének kisebb az esélye.

1. sz. táblázat: Az akciók száma és jellege 1989-2010.

Év	Figy. sztrájk	Sztrájk	Szolid. sztrájk	Utcái tüntetés	Aláírás-gyűjtés	Petíció	Egyéb üzemi	Egyéb	Össz.	%
1989	13	7	0	4	3	1	0	0	28	4,0
1990	10	5	0	2	2	0	1	0	20	2,9
1991	12	7	1	1	2	0	0	1	24	3,5
1992	7	4	0	2	2	0	3	0	18	2,6
1993	13	7	0	3	3	1	2	1	30	4,3
1994	6	5	1	5	6	0	1	1	25	3,6
1995	6	3	1	13	2	0	3	0	28	4,0
1996	4	4	0	6	1	2	2	0	19	2,7
1997	4	5	0	16	4	2	4	2	37	5,3
1998	9	2	0	7	2	0	2	2	24	3,5
1999	5	2	0	12	3	3	1	2	28	4,0
2000	3	4	3	12	3	2	2	4	33	4,7
2001	3	3	1	10	9	2	2	3	33	4,7
2002	3	5	0	11	3	2	0	3	27	3,9
2003	6	0	0	16	4	0	6	10	42	6,0
2004	4	7	0	10	3	1	5	3	33	4,7
2005	7	7	0	9	0	2	0	3	28	4,0
2006	9	3	0	12	1	2	4	5	36	5,2
2007	7	9	0	28	4	0	1	11	60	8,6
2008	2	6	3	19	1	0	2	5	38	5,5
2009	3	9	0	20	5	0	4	11	52	7,5
2010	2	7	1	15	2	1	1	3	32	4,6
Össz	138	111	11	233	65	21	46	70	695	100,0
%	19,9	16,0	1,6	33,5	9,4	3,0	6,6	10,1	100,0	
Átlag	6	5	1	11	3	1	2	3	31	

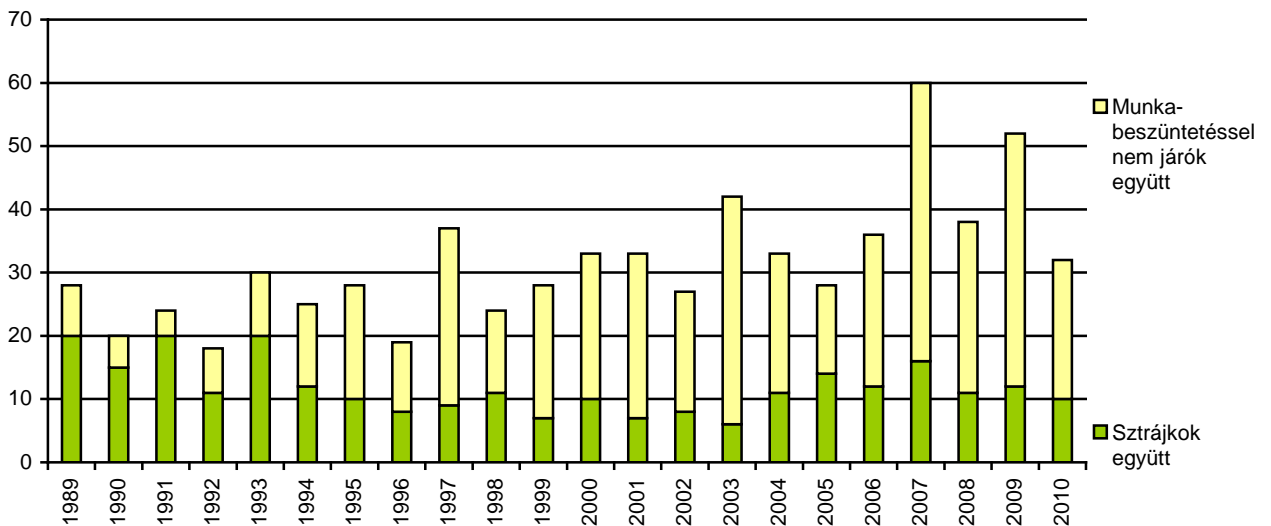
A 2000-es évtizedben jelentősen változott az akciók összetétele is. Miközben a sztrájkok száma az évtized közepén csúcst produkált, számuk az évtized végére alacsony szinten stabilizálódott, a tüntetések száma 2006-tól végig a 22 évre számított átlag felett maradt.

1. sz. ábra: A fontosabb akciófajták száma és aránya 2000 után

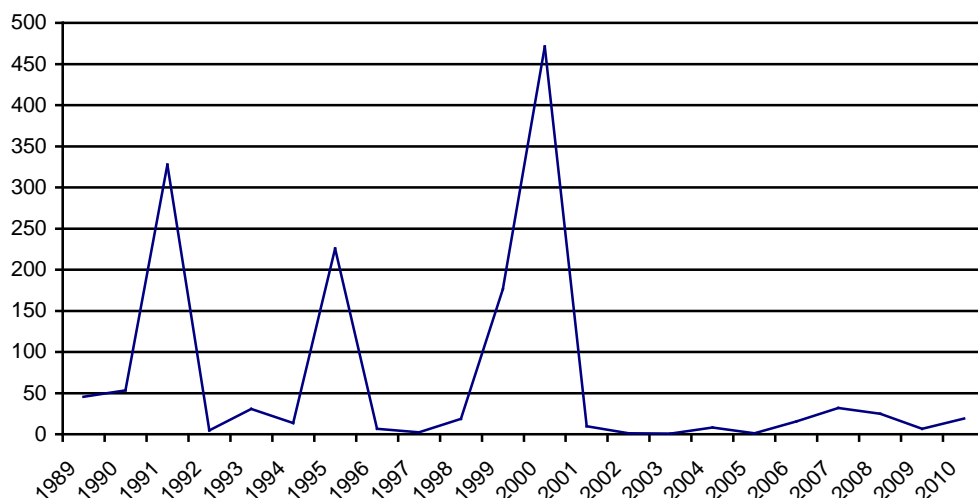
Még szembetűnőbb a változás, ha az összes egyéb akciófajtát is vizsgáljuk. Mint a következő ábrán látható, a leginkább konfliktusos 2007-es évben is csak 16 sztrájkot szerveztek, de emellett 44 más típusú akcióra került sor. A 2003., 2007., és 2009. évi csúcsokat sem a sztrájkok magas száma, hanem a többi akciófajta magas száma magyarázza: 2003-ban 36, 2007-ben 44, 2009-ben 40 munkabeszüntetéssel nem járó akciót szerveztek.

2. sz. ábra: A munkabeszüntetéssel járó és nem járó akciók aránya

186 olyan sztrájk van, ahol a kiesett munkaóra és a résztvevők száma is ismert. Az ennek alapján becsült összes kiesett munkanapok számát mutatja évente az alábbi ábra. Ezek az adatok is azt támasztják alá, hogy a sztrájk nem súlyosbodó probléma Magyarországon.

3. sz. ábra: A sztrájk miatt kiesett munkanapok számának alakulása 1989-től 2010-ig³ (ezer nap)

A nemzetközi statisztikában szokásos adat az ezer alkalmazásban állóra jutó kiesett munkanapok száma, ez az utolsó 8 év átlagában évi öt nap.

2. sz. táblázat: A kiesett munkanapok számának alakulása

Mutató	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Összes kiesett munkanap	845	8022	1133	15378	32126	25004	6474	18854
Alkalmazásban állók száma, 1000 fő	2753	2790	2787	2790	2760	2762	2661	2718*
Ezer alkalmazásban állóra jutó kiesett munkanap	0,31	2,88	0,41	5,51	11,64	9,05	2,43	6,94

* KSH 2010. július

Mindez remélhetően elegendő annak bizonyítására, hogy Magyarországon változatlanul kevés a sztrájk, de miután a különböző okok miatt az utóbbi években nagyon sokan és sokféle szemszögből foglalkoztak ezzel a kérdéssel, valamint a sajtó is nagy teret szentelt neki, a sztrájkok körüli problémák nagyobbak látszanak, mint amekkorák valójában. Ehhez az optikához hozzájárulnak szubjektív emlényomok is: az utóbbi évek nagy visszhangot kiváltott sztrájkjai a MÁV-nál és a BKV-nál zajlottak, így a „harmadik személyeknek okozott hátrányt” sokan személyesen is tapasztalhatták.

2. Az akciók ágazati arányai

Az utóbbi években jellemzővé vált az a vélekedés, hogy a sztrájkokat a nagy állami vállalatoknál szervezik, ilyen nagy állami vállalatok pedig a közösségi szolgáltatásokban, nevezetesen a közlekedésben vannak leginkább jelen. Ez a vélekedés általában úgy jelenik meg, mintha a munkavállalóknak nem lenne merszük sztrájkjal fellépni a magánmunkáltatók ellen, csak az állami tulajdonossal szemben engednek meg maguknak ilyesmit.

A számok csak részben támasztják alá ezt a meglátást: a 695 akcióból 404 olyan akció, ahol a munkáltató állami vagy önkormányzati tulajdoni részesedéssel bír, illetve az akció közvetlenül állami vagy önkormányzati döntéshozó befolyásolását célozza. Figyeljünk fel azonban arra az összefüggésre, hogy a közösségi szolgáltatások privatizációjának – ideértve az egészségügyet és az oktatást is – a piacgazdaságban is korlátai vannak, azaz nem az akciók, hanem az ágazatok jellemzője az állami/önkormányzati tulajdon. Nyilvánvaló az az összefüggés is, hogy a szakszervezeti szervezettség magasabb ezekben az ágazatokban, miután a privatizációval járó szerkezet-átalakítási folyamatok ezeket az ágazatokat kevésbé érintették, a szakszervezetek szervezését és működését kevésbé nehezítették a gazdálkodási szempontú változások, mint a magántulajdonú cégeknél.

Nem kevésbé világos, hogy ezekben az ágazatokban „nem megy jól”, nemcsak a munkavállalók, hanem az állami irányítás és a menedzsmentek is folyamatosan szembetalálják magukat a romló gazdasági feltételekkel, a hiánnyal, annak finanszírozási kényszerével, csak hogy az állam vagy a menedzsment kezében nem a sztrájk az eszköz, hanem az irányítás, az állami politikai és gazdasági hatalom, amelyek birtokában meg kellene tudni oldani ezen ágazatok problémáit. A konszolidáció azonban rendre elmaradt, a sztrájkok és tüntetések pedig időről időre visszatértek.

Nem utolsó sorban fontos az az aspektus is, hogy itt munkaügyi vitákról van szó: a jelek szerint az állami/önkormányzati munkáltató/döntéshozó cselekedetei többször váltják ki a munkavállalók, szakszervezetek akcióit, mint a magánszférában, azaz, durván általánosítva: az állam rosszabb munkáltató, mint amit a munkavállalók elvárnak. És ezzel nem állítom azt, hogy az állam rosszabb munkáltató, mint a magánmunkáltatók, az összehasonlításnak a tények hiányán túl akadálya az is, hogy az akciókat kiváltó viták mindig egy adott konstellációban zajlanak: azonos probléma különböző körülmények között különböző magatartásokhoz vezet. Az állami tulajdonú cégeknél és intézményeknél szervezett akciók magas arányához biztosan hozzájárul az a kimondatlan elvárás is, hogy az állam legyen példás munkáltató, azaz például egy magánmunkáltatóról esetleg feltételezik, hogy jogellenes retorziókkal él egy munkabeszüntetés esetén, az állammal szemben elvárás, hogy az erre vonatkozó tilalmakat ne szegje meg.

Ha ágazatok szerint vizsgáljuk az esetszámokat, látható, hogy a legtöbb akciót (202) az iparban szervezték, amely alapvetően nem állami tulajdonban van. Az állami körben a legnagyobb az esetszám az oktatás, kultúra ágazatban (120), és csak utána következik a közlekedés (102), amelyen belül a légi közlekedésben a legnagyobb az esetszám, és ezek az akciók szintén magántulajdonú cégeknél zajlottak a Malév és a hozzá kapcsolódó vállalkozások privatizációja óta. Kétségtelen ugyanakkor, hogy az alapvetően önkormányzati fenntartású oktatás, kultúra és egészségügy – amely utóbbi adata csak részben állami/önkormányzati tulajdonú cégeknél zajlott akciókat tartalmaz – együtt az iparával szinte azonos esetszámot (200) mondhat magáénak.

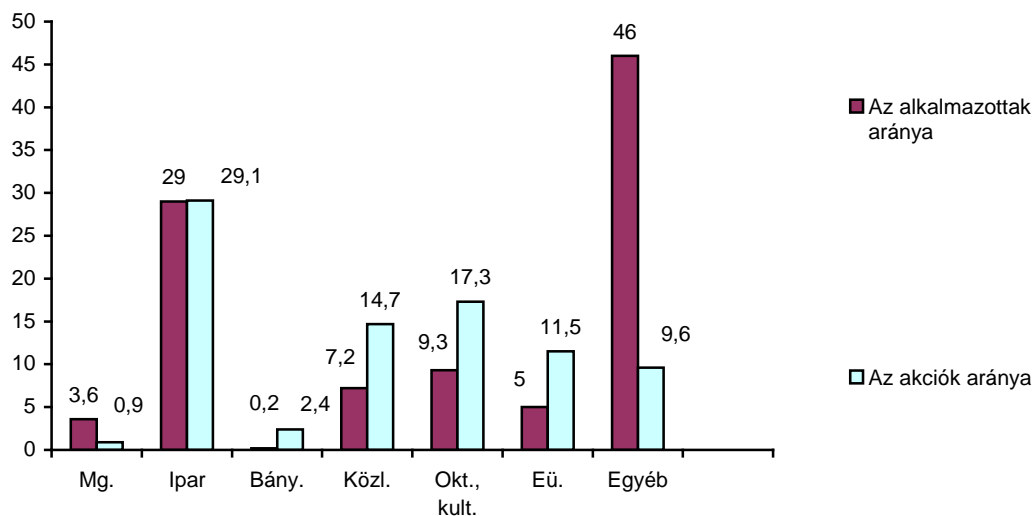
3. sz. táblázat: Az akciók éve és az ágazat

Év	Mg.	Ipar	Bány.	Közl.	Egyéb szolg.	Okt., kult.	Eü.	Egyéb	Vegyes	Össz.
1989	2	11	1	2	1	6	3	2	0	28
1990		7	4	3	2	2		2		20
1991		12		1	5	2		2	2	24
1992		9	3	3		2	1			18
1993	1	13		9	1	2	1	3		30
1994		7	1	4	3	1	2	7		25

1995		8		2	1	12	1	4		28
1996	1	7		2	2	4		3		19
1997	1	17	3	2		10	1	3		37
1998		9	2	3	4	1		5		24
1999		5	2	4	1	8	2	4	2	28
2000		6		5	2	5	11	1	3	33
2001	1	8		1	1	13	5	1	3	33
2002		8		6	2	5	3	2	1	27
2003		9		3	3	8	10	8	1	42
2004		7		9	2	3	10	2		33
2005		14		5		2	1	4	2	28
2006		7		1	4	7	9	1	7	36
2007		7		12	5	19	6	1	10	60
2008		8		12	3	1	9		5	38
2009		16		8	8	6	2	6	6	52
2010		7	1	5	5	1	3	6	4	32
Össz.	6	202	17	102	55	120	80	67	46	695
%	0,9	29,1	2,4	14,7	7,9	17,3	11,5	9,6	6,6	100

Az utóbbi évtizedben az összes akciót tekintve, a versenyszféra és a közszolgálat (alapvetően a közalkalmazottakat foglalkoztató ágazatok) összehasonlításából a versenyszféra eseteinek növekvő, a közszolgálat eseteinek csökkenő tendenciája rajzolódik ki. Ugyanakkor, ha a vizsgált 22 évet nézzük, látható az is, hogy az alkalmazásban állók számához képest jelentősen felülreprezentált az akciókban a közlekedés, az egészségügy és az oktatás is (leginkább az egészségügy).

4. sz. ábra: Az akciók aránya néhány kiemelt ágazatban az alkalmazásban állók arányához képest (22 év, az összes akció, illetve az összes alkalmazásban álló=100), %

Forrás: Létszámadatok a http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qli002b.html táblázatból

Árnyalja a képet, ha megvizsgáljuk, hogy melyik ágazatban milyen akciófajtákat részesítenek előnyben. Az iparban az összes akció mintegy fele munkabeszüntetés (sztrájk és figyelmeztető sztrájk), a közlekedésben ez az arány kétharmados, az oktatás, kultúra ágazatban viszont mindössze 14%, az egészségügyben pedig minden ötödik akció munkabeszüntetés. Ezzel szemben az iparban a tüntetések aránya 27%, a közlekedésben 15%, az oktatás, kultúra ágazatban 43%, az egészségügyben pedig 39%.

4. sz. táblázat: A direkt akciók száma ágazatok és akciófajták szerint

	Mg.	Ipar	Bány.	Közlek.	Egyéb szolg.	Okt., kult.	Eü.	Egyéb	Vegyes	Össz.
Figy. sztrájk		66	5	38	9	9	9	1	1	138
Sztrájk	3	34	6	30	12	8	9	5	4	111
Szolid.sztrájk		1		8			2			11
Utcai tüntetés	2	55	4	15	19	52	31	29	26	233
Aláírásgyűjtés	1	9		3	2	26	7	13	4	65
Petíció önmagában		6	1		1	3	3	5	2	21
Egyéb üzemen belüli		21		2	3	9	8	3		46
Egyéb		10	1	6	9	13	11	11	9	70
Összesen	6	202	17	102	55	120	80	67	46	695
%	0,9	29,1	2,4	14,7	7,9	17,3	11,5	9,6	6,6	100

3. Kitérő: a még elégséges szolgáltatás szabályozásáról

Úgy gondolom, hogy ezek az arányok nem véletlenül alakulnak így; az egyik okot a közalkalmazottakat foglalkoztató ágazatokban az elégséges szolgáltatásra vonatkozó

tárgyalások technikájában látom. Nevezetesen arról van szó, hogy egy több munkáltatóra kiterjedő sztrájk esetén a közalkalmazottak szakszervezetei az elégséges szolgáltatásról szóló megállapodást az egyes intézményekben egyesével kényszerülnek letárgyalni és megkötni, miután a munkáltatói oldalon nincs olyan partner, aki az ágazat, szakma, terület stb. munkáltatóit képviselné, nincs olyan munkáltatói érdekképviselet, amellyel a tárgyalást le lehetne folytatni és a megállapodást megkötni.

A törvény 4. § (1) bekezdés szerint *„A sztrájk ideje alatt az ellenérdekű felek további egyeztetést folytatnak a vitás kérdés rendezésére, illetve kötelesek gondoskodni a személy- és vagyónvédelemről.”* A 4. §. (2) bekezdése sem mondja ki, hogy az egyeztetést kiknek kell lefolytatni. Ha az (1) bekezdésben megnevezett partnerek, nevezetesen „az ellenérdekű felek” közötti egyeztetés tárgya az elégséges szolgáltatás is, akkor egy, a kormány vagy az önkormányzat intézkedését támadó sztrájk esetén a vele folytatott tárgyaláson kellene meghatározni az elégséges szolgáltatás szintjét is. A gyakorlatban azonban ez nem működik, így az elégséges szolgáltatásról a sztrájkkal támadott ellenérdekű fél személyétől függetlenül a munkáltatóval tárgyalnak. Ennek a következménye, hogy az egészségügyben és az oktatásban ágazati és önkormányzati szinten született megállapodások (minisztériumi, illetve helyi önkormányzati részvétellel) csak alkalmilag jöttek létre, miközben munkáltatói szinten a megállapodásokat általában megkötötték és be is tartották.

A kormánysszervek, illetve az önkormányzatok közreműködésével létrejött ilyen megállapodások (közoktatás, egészségügy) minden alkalommal csak ajánlás jellegűek voltak, amely nem mentesítette az intézmények munkáltatóit és szakszervezeteit a tárgyalások lefolytatásának kötelezettsége alól, ugyanakkor egy ilyen ajánlás a munkáltatóban bizonytalanságot okozhat tekintetben, hogy neki szabad-e eltérni egy minisztérium vagy egy önkormányzat ajánlásától.

Vegyük észre azt is, hogy a törvény példalózó felsorolásában csak olyan tevékenységek vannak, amelyeket a később átalakult munkajogviszonyokra vonatkozó törvények szerint nem közalkalmazottak, hanem munkavállalók látnak el, ugyanakkor a lakossági szolgáltatásokat nyújtó közalkalmazottak soha kísérletet sem tettek arra, hogy az elégséges szolgáltatási kötelezettséget ne ismerjék el.⁴

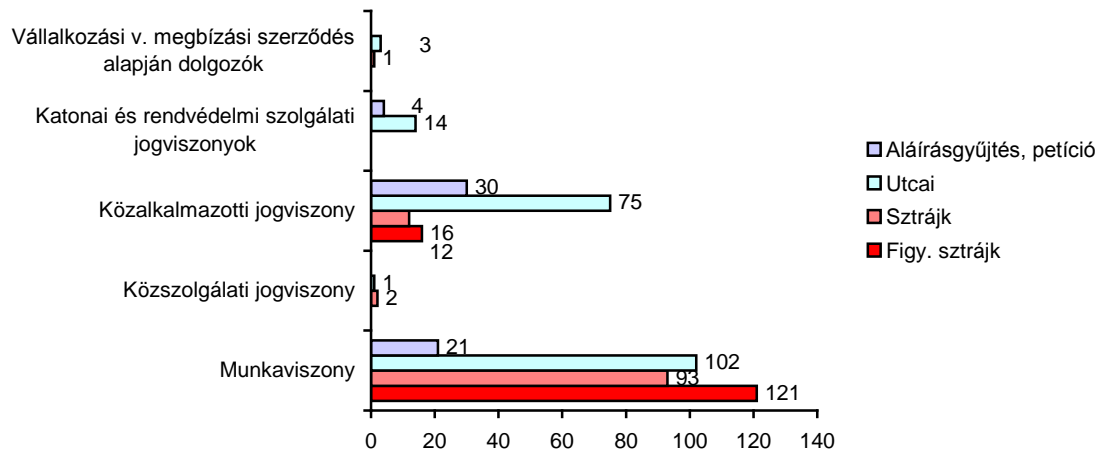
További probléma, hogy a még elégséges szolgáltatásról szóló megállapodás jogi státusáról nem mond a jog semmit. E munkáltatóval megkötött megállapodás tartalmában a kollektív szerződés fogalmához áll legközelebb⁵, mint ilyen kötelező jellegű, de a hazai jog formálisan nem ruházza fel a kollektív szerződés jegyeivel, annak kötő erejével sem. Nincsenek példánk a bírói gyakorlatból arról sem, hogy mi a következménye egy ilyen megállapodás megszegésének.

Ezeket a problémákat – a sztrájkokról szóló 1989. évi VII. törvény módosításáról szóló 2010. évi LXXVIII. törvény hatályba lépése előtt – a versenyszférában a szakszervezetek és a munkáltatók, illetve szövetségeik kétféleképpen oldották meg. Vagy kollektív szerződésben, illetve a munkáltatóval közösen megállapított sztrájkszabályzatban rögzítették az elégséges szolgáltatást, vagy alkalmi tárgyalások útján igyekeztek kialakítani az elégséges szolgáltatásról szóló megállapodást. A közszolgálatban, a munkáltatói oldalon kollektív megállapodás aláírására feljogosított partner híján csak alkalmi megállapodások kötésére volt mód. Arra tekintettel, hogy a költségvetési szervek többsége kislétszámú szervezet, egy több munkáltatóra, esetleg ágazatra kiterjedő sztrájk szervezése során a munkáltatókkal külön-külön lefolytatott, az elégséges szolgáltatásra vonatkozó tárgyalás igen jelentős kapacitásokat kötött le, ami önmagában is akadályozta a sztrájkjog gyakorlását.

4. Jogviszonyok és címzettek szerinti arányok

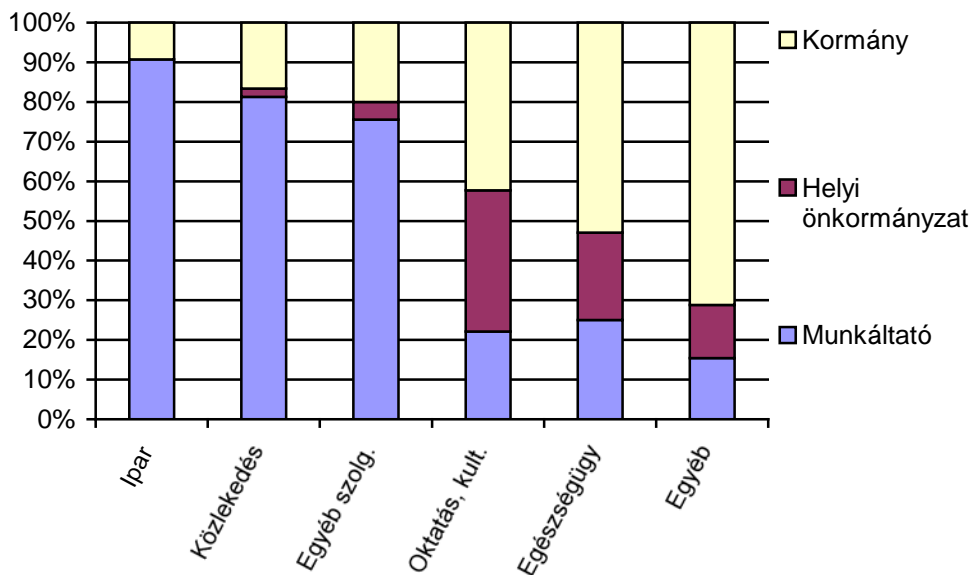
Még feltűnőbb a különbség, ha a választott eszközöket nem ágazat, hanem jogviszony szerint vizsgáljuk. (Katonai és rendvédelmi szolgálati jogviszonyban, illetve a katonai és rendvédelmi ágazatokhoz tartozó szervezetekben tilos a sztrájk és ezt a tilalmat sohasem szegték meg, így ezekben a csoportokban a sztrájkok esetszáma eleve nulla.)

5. sz. ábra: Az akció típusa jogviszonyok szerint

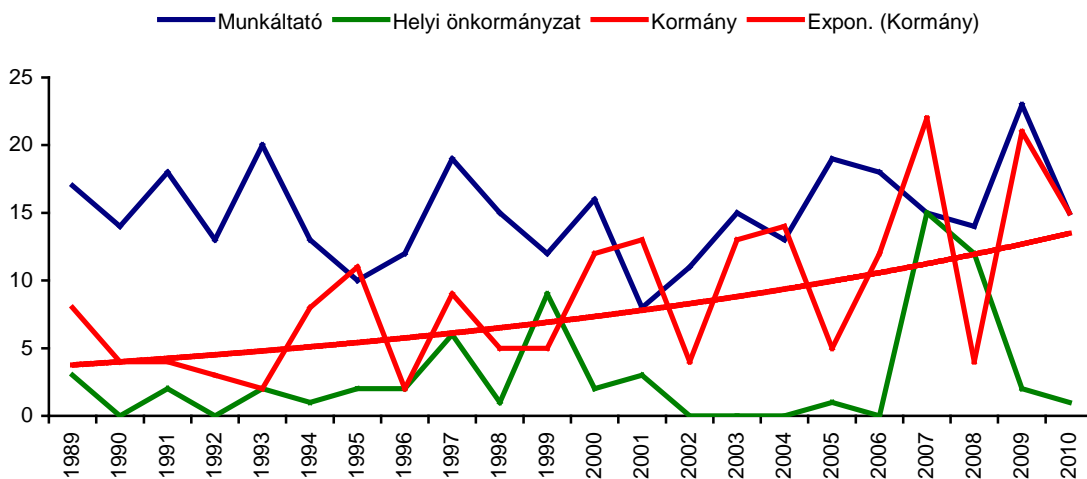
A köztisztviselők jogállásáról szóló törvény (a továbbiakban Ktv.) és a 2010-ben elfogadott, a kormánytisztviselők jogállásáról szóló törvény hatálya alatt a sztrájk nem tilos, de az erre vonatkozó, többször kritizált 1994. évi megállapodás miatt a sztrájk szervezése ezekben a jogviszonyokban még nehezkesebb, mint a közalkalmazottak esetében.⁶

6. sz. ábra: Követelések címzettjei ágazatok szerint (22 év)

Változások figyelhetők meg tekintetben is, hogy hogyan alakultak az akciók, illetve a követelések címzettjei. Nyilvánvaló, hogy a közszolgáltatásban az akciók címzettjei inkább az önkormányzatok és a kormány, míg a többnyire magántulajdonban álló iparban és szolgáltatásokban az akció címzettje döntően a munkáltató. 2000 után azonban meredeken emelkedett és kiugró adatokat mutatott a kormány ellen irányuló akciók száma, lassan nőtt a helyi önkormányzatoknak címzett akciók száma és majdnem stagnált a munkáltatóknak címzett akcióké. (81 olyan eset van, ahol a követelések címzettje a tulajdonos, illetve a parlament, amelyek helyzetében sok az analógia. Hogy ezek a szereplők akciók címzettjeivé válhatnak, az a tulajdonos és a menedzsment közötti együttműködés hiányosságaiából, illetve a menedzsment tehetetlenségéből/korlátozott hatásköréből fakadhat. Ezek az esetek nem szerepelnek az ábrában, a tulajdonosok összesen 52, a parlament 29 esetben került ebbe a helyzetbe 22 év alatt.)

7. sz. ábra: A követelések címzettjeinek változása

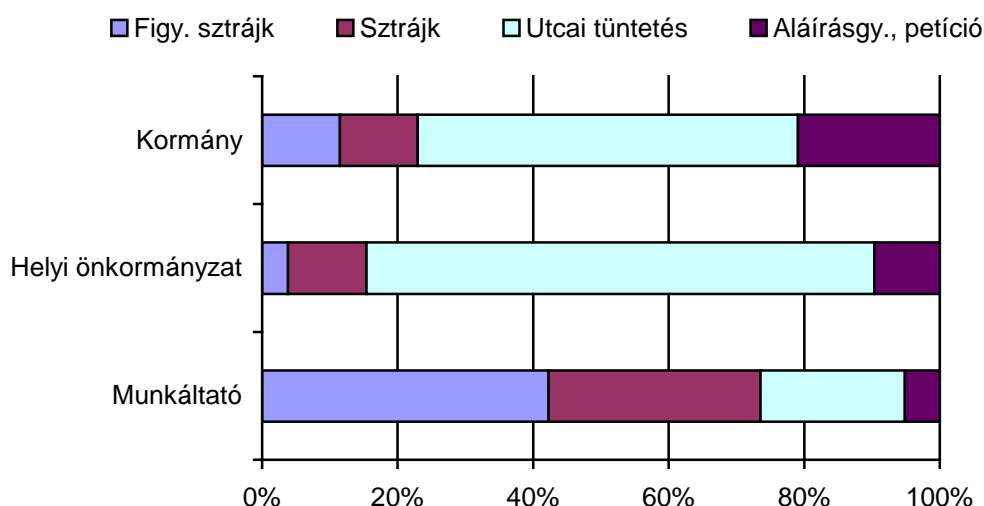

Beszédesek az arányok az akció típusának a megválasztása és a követelések címzettje közötti összefüggés esetében is. A munkáltatókra irányuló akciók között döntő többségben vannak a munkabeszüntetéssel járó akciófajták, amelyek közvetlen ráhatást jelentenek a munkáltató magatartására, míg a kifejezetten a helyi önkormányzatoknak és a kormányhoz szóló követeléseket jóval ritkábban nyomatékosítják sztrájkjal, nem utolsósorban a fent említett szervezési nehézségek miatt, de azért is, mert a sztrájk közvetlen hátrányt okozna annak a munkáltatónak, akinek a követelés teljesítésére nincs befolyása. Ennek a belátásnak a munkavállalók oldalán az az ára, hogy az akció sikerességének a valószínűsége eleve alacsonyabb: az utcai demonstrációk, aláírásgyűjtések és petíciók eredményessége a később bemutatandó adatok szerint rosszabb, mint a sztrájkoké.

5. A szervezők

Az utóbbi években ismét változik az akciók szervezőinek személye. Eltekintve itt attól, hogy a munkaügyi akciók szervezésébe néha beleértik magukat olyan, a jog szerint nem kompetens szereplők is, mint a munkáltatók vagy az üzemi tanács, a lényeges választóvonal a munkavállalók alkalmi és állandó koalíciói között húzódik. További fontos jellemzője az akcióknak, illetve a munkavállalói érdekképviseleti szervezetek magatartásának, hogy képesek-e a különböző szakszervezetek közös akciók szervezésére, vagy nem. Míg az ezredforduló környékén konstatálhattuk, hogy növekvőben van a munkavállalói csoportok által szervezett akciók aránya, az utóbbi években azt látjuk, hogy a tendencia megfordult: a szakszervezeti szervezésű akciók aránya növekvő, bár ebben az évtizedben is vannak évek, amelyeknek adatai nem az általános tendencia szerint alakultak. Különösen érdekes a 2007. év, amely magas akciósám mellett ismét nagyszámú munkavállalói csoport által szervezett akciót hozott.

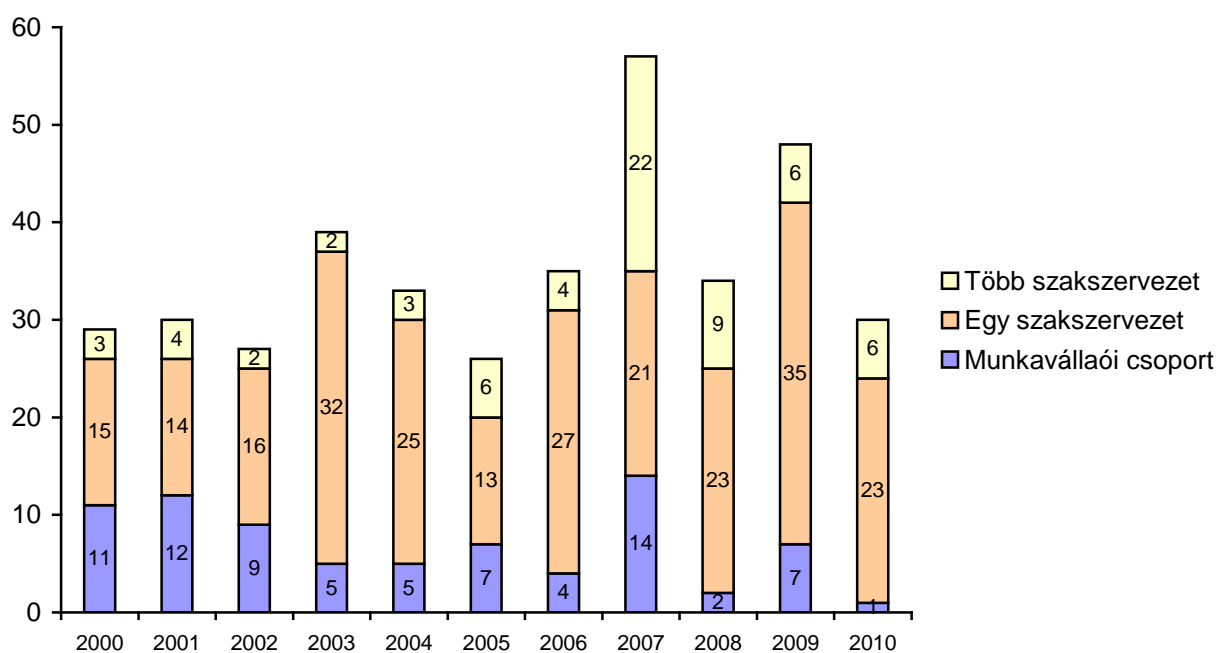
8. sz. ábra: A követelések címzettje és a választott akciótípus

Ami a szakszervezetek együttműködését illeti, kifejezett ingadozás jellemzi az adatokat, amely ingadozás attól függ, sor került-e olyan kormányzati intézkedésekre, amelyek nyomán

a szakszervezetek a közöttük lévő nézetkülönbségekre tekintet nélkül közös tiltakozást szerveztek, vagy nem (ld. különösen az 1995. és a 2007. évet). A 2005-2008-as időszakban látszólag javuló együttműködést mutató számok az évtized végén ismét csökkenő tendenciájúak. Összességében tehát az állapítható meg, hogy néhány kivételes évben megugrott ugyan a munkavállalói csoportok által szervezett akciók száma, de ez inkább a kivétel: a szakszervezeti szervezésű akciók dominálnak. Közös akciókra jellemzően akkor kerül sor, ha a szakszervezetek a kormány, illetve a budapesti önkormányzat nagyobb horderejű, a munkavállalókat negatívan érintő intézkedései ellen kívánnak fellépni.

9. sz. ábra: Az akciók kezdeményezőinek személye, 2000-2010.

Ugyanakkor nem mutatható ki lényeges összefüggés a munkavállalói csoportok és a szakszervezetek által szervezett akciók összehasonlításában az akció típusának megválasztásában. Az arányok csak az önálló petíció esetében térnek el az átlagtól, ehhez az eszközhöz a munkavállalói csoportok nagyobb arányban folyamodnak, mint a többi akciófajta. A munkavállalói csoportok által benyújtott petíciók relatíve magas száma a közhangulat és az egyre inkább retorziókra hajló munkáltatói magatartás alapján annak a jele lehet, hogy a munkavállalók lehetőleg csökkenteni akarják az egyéni kockázataikat: a petíció valóban a lehető legkisebb egyéni kockázatot hordozza.

A fent említett szakszervezetek közötti együttműködés mellett a közös, többlépcsős akciók szervezési kérdéseket is felvetnek. Természetesen más a jelentősége annak, ha egy munkahelyi vagy ágazati akciót szerveznek közösen a helyi, illetve az ágazatban működő szakszervezetek és annak, ha az országos konföderációk szerveznek közös akciót. Olyan eset, amikor minden konföderáció együtt szervezett közös akciót (ha nem is minden tagszervezete részvételével), az adatbázisban csak öt van, a kisebb kiterjedésű akciók esetében azonban a csatlakozás, illetve a közös szervezés nem ritka.

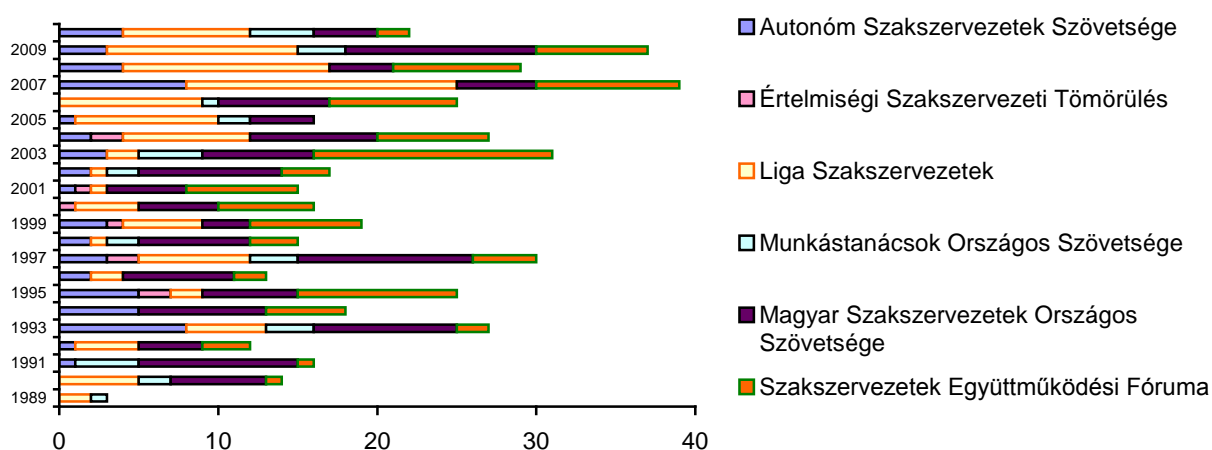
5. sz. táblázat: Közösen szervezett, illetve csatlakozó szervezettel együtt lebonyolított akciók száma

	Több résztvevő	Egy résztvevő	Nincs adat	Minden konföderáció	Össz.
Figy. sztrájk	30	103	5		138
Sztrájk	31	78	2		111
Szolidaritási sztrájk		9	2		11
Utcai tüntetés	70	151	8	4	233
Aláírásgyűjtés	14	45	6		65
Petíció	1	18	2		21
Egyéb üzemen belüli	10	33	3		46
Egyéb	12	57		1	70
Összesen	168	494	28	5	695
Megoszlás, %	24,0	71,0	4,0	1,0	100

Az adatokból látható, hogy a közösen szervezett akciók aránya az összes akcióhoz képest 24%, a figyelmeztető sztrájkok és aláírásgyűjtés esetén valamivel 20% fölött van, miközben sztrájkok esetében 27%, az utcai tüntetések esetében pedig kevéssel meghaladja a 30%-ot.

A szakszervezeti konföderációk és tagszervezeteik aktivitását mutatja a következő ábra. Az ábrán nem szerepelnek a több konföderáció részvételével, illetve más hovatartozású szervezetek által szervezett akciók. Az ábra két konföderáció esetében mutat tendenciális változást: a Szakszervezetek Együttműködési Fóruma (a továbbiakban: SZEFE) és tagszervezetei magas aktivitását 1999 óta és a Liga Szakszervezetek (a továbbiakban: Liga) és tagszervezetei növekvő aktivitását 2004 óta. Mindkét konföderáció esetében többnyire kormányzati és önkormányzati intézkedésekkel kapcsolatos vitákban alkalmazott akciókról van szó.

10. sz. ábra: Az akciók kezdeményezői konföderációs hovatartozása

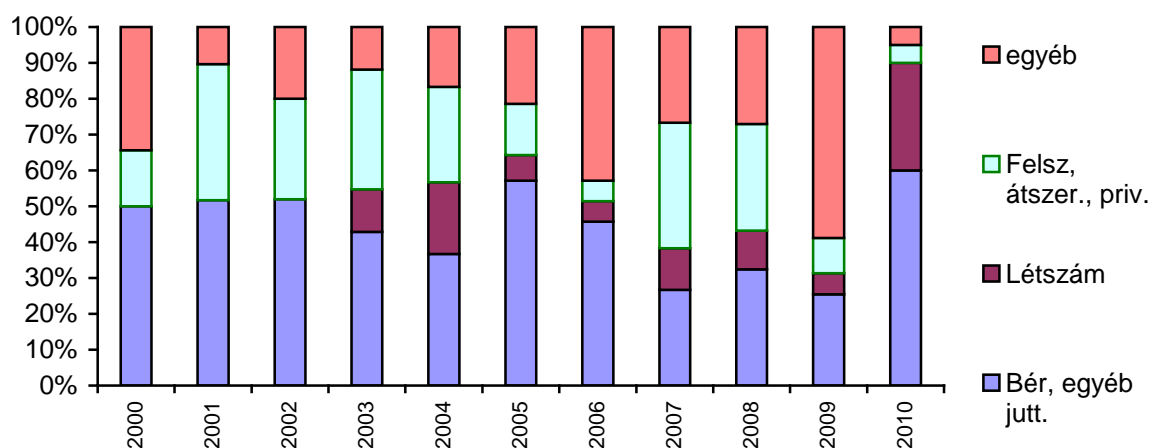
Az adatok további alakulását - a tendencia változatlanúsága esetén - befolyásolhatja az Magyarországi Munkavállalók Szociális és Egészségügyi Ágazatban Dolgozók Demokratikus Szakszervezete (a továbbiakban EDDSZ) átlépése a SZEFE-ből a Liga Szakszervezetekhez.

Miután az EDDSZ relatíve sok akciót szervezett korábban, átlépése elvben jelentősen növelhetné a Liga által szervezett akciók arányát, azonban 2010-ben sem a Liga, sem az EDDSZ nem szervezett semmilyen akciót a választások utáni időszakban, így elképzelhető, hogy az EDDSZ belépése a Ligába semmilyen változást nem okoz majd.

7. A követelések

Az akciókra alkalmas viták témájában igazít el bennünket a következő ábra, amely az akciókat szervezők első számú, legfontosabb követeléseit tartalmazza. (Egy-egy akcióban általában több követelést fogalmazznak meg, ezek közül itt a leg súlyosabb, az akciót alapvetően kiváltó követelés szerepel.)

11. sz. ábra: A legfontosabb követelés, 2000-2010.

Az ezredfordulótól napjainkig a legfontosabb követelések rangsora is változott, míg az évezred elején a bérek és az átszervezések adtak leginkább okot akciókra, az évezred vége felé – nem utolsó sorban a válság hatására – ismét növekszik a létszámleépítést megadályozni vagy befolyásolni kívánó akciók aránya, és jelentős arányú az „egyéb” kategória is. Ez utóbbi elsősorban a fent felsorolt tárgyakkal nem közvetlen összefüggésben lévő, de a munkafeltételekre hatást gyakorló kormányzati/önkormányzati intézkedések vagy azok elmaradása miatt történt. Ugyanakkor tendenciájában csökken - a gazdasági szerkezet megszilárdulásával párhuzamosan - a felszámolás, átszervezés, privatizáció kapcsán kialakuló vitákban alkalmazott akciók száma és aránya, amely az utóbbi évtizedben már sokkal inkább a közszolgáltatot, mint a versenyszférát jellemezte. Összességében a bérek és juttatások miatt szervezett akciók a leginkább jellemzőek – a teljes esetszám 44%-át ilyen akciók teszik ki.

8. A viták megoldása/megoldatlansága

Az akcióval alátámasztott viták megoldatlanságát több adat is jellemzi. Ezek egyike az azonos vitában szervezett több akció, amelyek előfordulását az alábbi táblázat mutatja be. Az akcióknak mintegy 80%-a önálló, amikor a vita során csak egyszer nyúlnak ehhez az eszközhöz. Az akciók közel 20%-ában ugyanabban a vitában több akció szervezésére is sor

kerül, és ezeknek csak elenyésző része a figyelmeztető sztrájk–sztrájk együttes előfordulása, amely természetesen tartozna össze, a két eszköz funkciójából következően. A több akciót tartalmazó viták jellemzője nem annyira a fokozatosan erősödő eszközök egymásra épülése, mint ugyanannak az eszköznek az ismételt alkalmazása és ez csak kivételesen sztrájk (mint a Liga, illetve a Vasúti Dolgozók Szabad Szakszervezete (a továbbiakban: VDSZSZ) emlékeztető, gördülőnek nevezett sztrájkjai esetében).

6. sz. táblázat: Az azonos vitában lefolytatott akciók száma

Akció típusa	Adott akcióhoz kapcsolódó akciószám				Nem önálló akciók együtt
	1	2	3	több	
Figy. sztrájk	29	6	8	4	47
Sztrájk	20	12	7	22	61
Szolid.sztrájk	7	2		1	10
Utcai tüntetés	60	24	11	32	127
Aláírásgyűjtés, petíció	13	6	3		22
Petíció önmagában	4		1	1	6
Egyéb üzemben belüli	11	5	3	3	22
Egyéb	4	7	4	4	19
Összesen	148	62	37	67	314

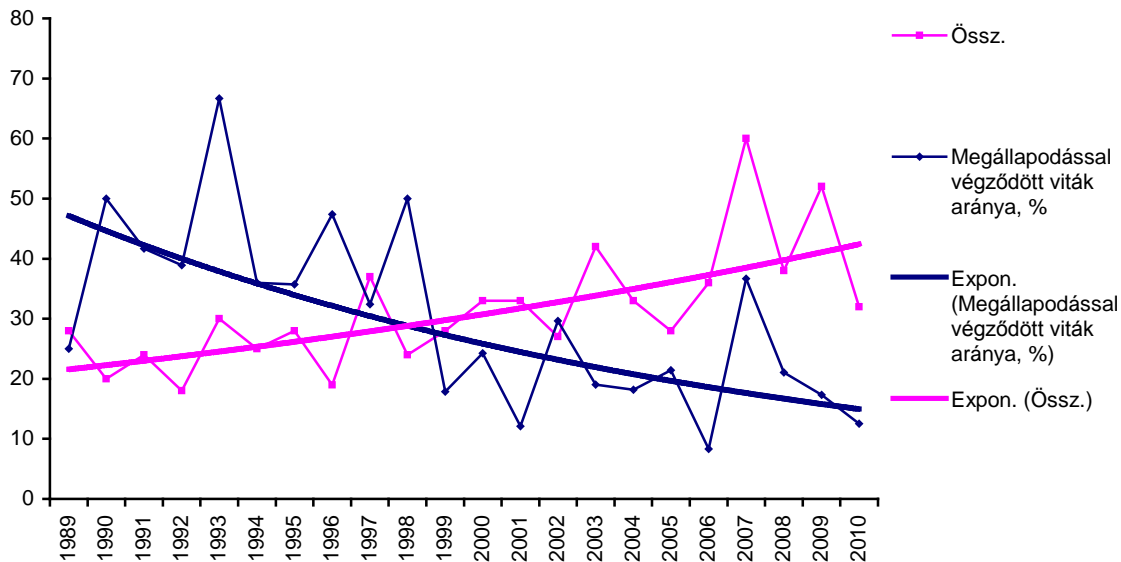
Az akciók háttérében álló viták megoldásáról a sajtóban sokszor nincsenek hírek, a megállapodásokról, illetve a vita jogvitává válásáról azonban általában tudósítanak. Az alábbi táblázat az utóbbi 10 év vitáinak kimeneteléről ismert adatokat tartalmazza. „A vita elhalt” kategóriába azok a viták kerültek, ahol a probléma nem oldódott meg, illetve erről nincs hír, de további akciók sem történtek, míg az „Ismeretlen” kategóriában azok az akciók vannak, amelyek esetében a probléma megoldásáról nincs semmilyen információ, vagy még folyamatban vannak.

7. sz. táblázat: Az akció háttérében lévő vita megoldása

Év	Egyoldalú döntés	Megegyezés	A vita elhalt	Jogi út	Ismeretlen	Össz.	Megállapodással végződött viták aránya, %
2000	2	8	12	3	8	33	24,24
2001	6	4	8	1	14	33	12,12
2002	5	8	3	2	9	27	29,63
2003	17	8	4	2	11	42	19,05
2004	4	6	9	1	13	33	18,18
2005		6	10	7	5	28	21,43
2006	1	3	16	1	15	36	8,33
2007	21	22	11		6	60	36,67
2008	9	8	7	3	11	38	21,05
2009		9	19	12	12	52	17,31
2010	1	4	11	6	9	32	12,50
Össz.	75	197	166	75	182	695	28,35
%	10,7	28,5	24,0	10,9	25,9	100	

Érdeemes megnézni, hogy a megállapodások aránya hogyan alakult az évek során. Feltűnő jelenség, hogy miközben az összes esetszám tendenciájában növekvő, a megállapodással végződött viták aránya csökkenő. Ugyanakkor néhány kiugró esetszámot produkáló évben a megállapodások aránya (nemcsak a száma) is kiugró: úgy tűnik, mintha a megállapodási hajlandóság néha ugyanúgy terjedni lenne képes, ahogy az akcióra való hajlandóság.

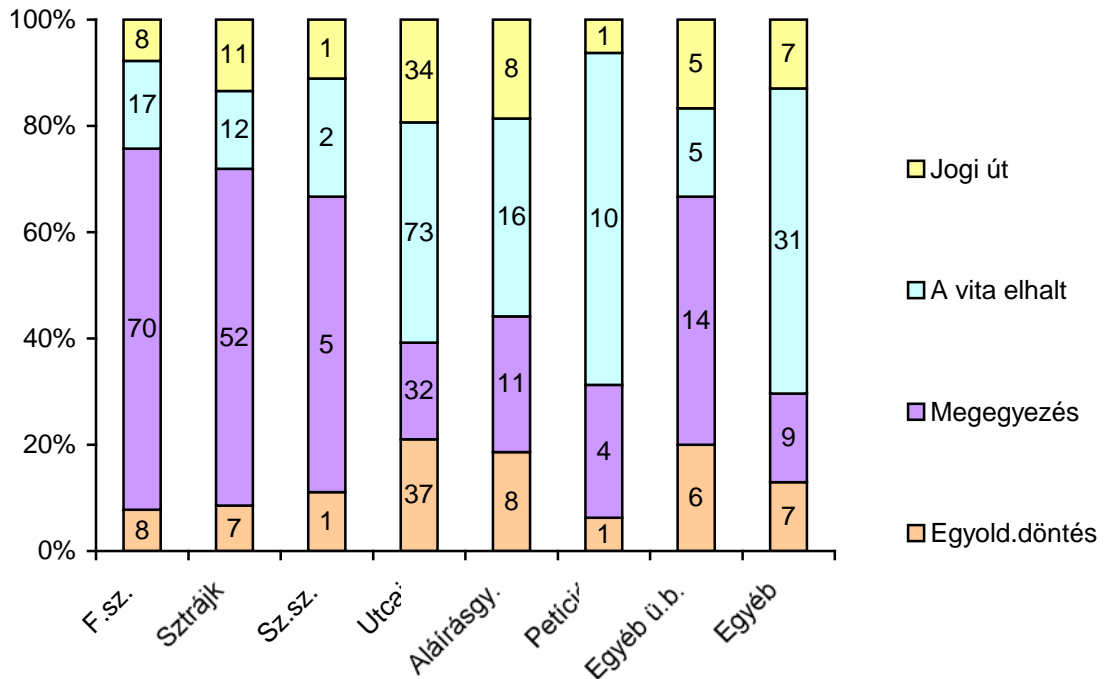
12. sz. ábra: A megállapodással végződött akciók aránya az összeshez képest

Egyebekben szoros összefüggés jellemző a követelések jellege és a megoldás között: 304 bérekkal, juttatásokkal kapcsolatos esetből 125-ben született megállapodás (41%), amely az összes megállapodás 64%-a. Kollektív szerződéskötés, illetve módosítás érdekében alkalmazott akciók esetén 83%-ban megállapodtak a felek. A felszámolás, átszervezés, privatizáció tematikájú vitákból minden harmadik esetben egyoldalú döntés született, közel 20%-ban a vita elhalt. A létszámcsökkentés körül kialakult vitáknál a legjelentősebb a jogi útra terelődött viták aránya (16%), itt 23% a megállapodások aránya.

Az akció jellege szintén hatással van a vita megoldására. Az alábbi ábrából jól látható, hogy a sztrájkok és a figyelmeztető sztrájkok sokkal nagyobb arányban végződnek megállapodással, mint a többi, „puhább” akciófajta. Ugyanakkor a leginkább elhalásra ítélték azok a viták, amelyekben petíciót, tüntetést, vagy egyéb eszközt alkalmaztak. Ezek csak alig vannak hatással a vita kimenetelére és ahhoz sem elég erősek, hogy akcióegységbe kovácsolják az érintetteket. Az üzemen belüli egyéb akciók, amelyeknek a zöme nagygyűlés, szintén jó eséllyel vezetnek megállapodáshoz. Mindebből az a következtetés adódik, hogy egyrészt az erőteljesebb, másrészt a közvetlenebb, mondhatnánk face to face akciók azok, amelyek a megállapodás esélyét jelentősen növelik, a címzettől távoli, közvetlen ráhatást nem hordozó akciókban megállapodás ritkán születik.

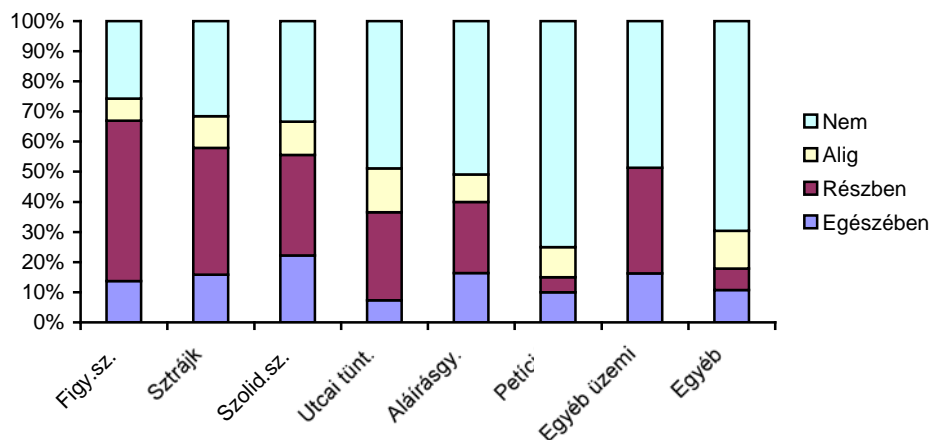
13. sz. ábra: Az akció jellege és a vita megoldása

9. Az akciók sikeressége

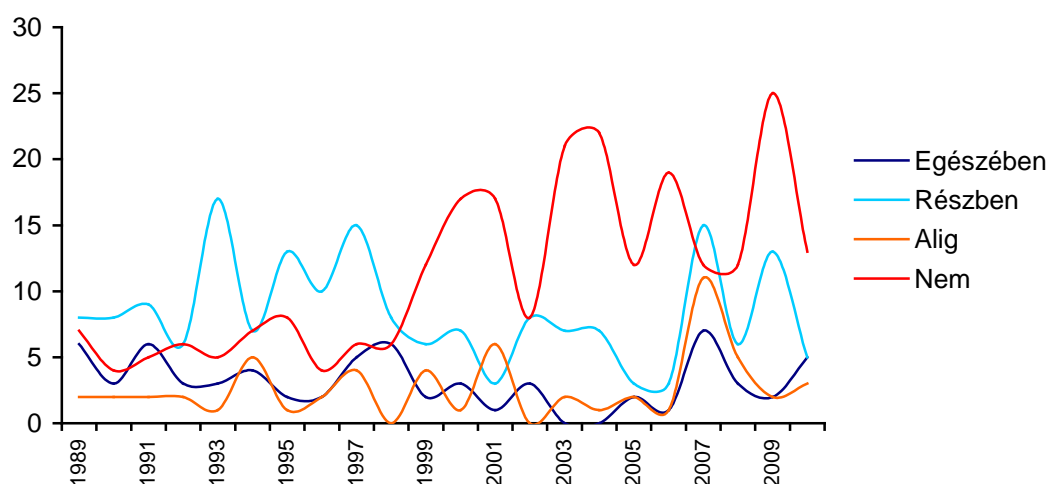
A megállapodás az esetek túlnyomó többségében azt is jelenti, hogy az akciót szervezők elérték követeléseik egy részét, esetleg minden követelésüket. Arról, hogy elérték-e az akciót szervezők a követeléseket, 559 esetben van adatunk. Az előző ábrával azonos sorrend rajzolódik ki tekintetben, hogy mely akciófajták vezetnek nagyobb eséllyel a követelések eléréséhez (sikerhez), illetve melyek a sikerrel kevésbé kecsegtető eszközök.

14. sz. ábra: A követelések teljesülése az egyes akciófajták esetén

Időben vizsgálva az akciók sikerességét, azt látjuk, hogy tendenciájában növekvő akciószám mellett egyre kevésbé érik el a szervezők a követeléseik teljesítését. Különösen a tüntetések esetében van ez így, amelyekkel egyre kevésbé lehet a döntéshozókra hatni.

15. sz. ábra: A követelések teljesülése az egyes években

10. Egy speciális szempont: munkaügyi akciók és kormányzati ciklusok

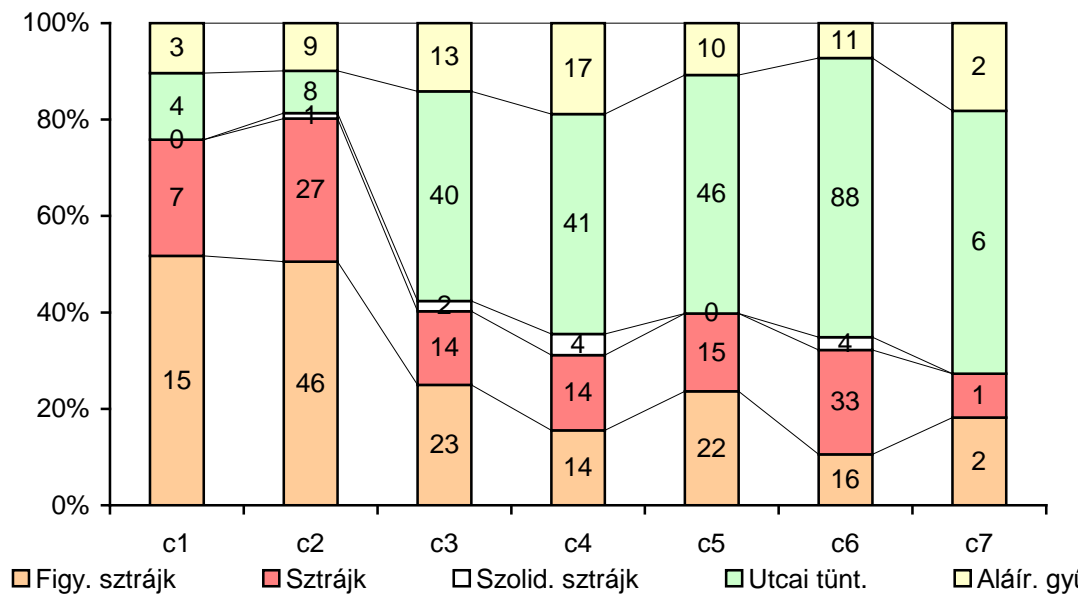
Az elmúlt évek során sokszor felmerült az a dilemma, hogy egy-egy akció politikai akciónak minősül-e. Ez a kérdés részben a mindenkori politika, részben a szakma kérdése is, miután a törvény úgy rendelkezik, hogy „1. § (1) A dolgozókat a gazdasági és szociális érdekeik biztosítására - az e törvényben meghatározott feltételek szerint - megilleti a sztrájk joga.”, illetve „3. § (1) Jogellenes a sztrájk: ...b) Alkotmányba ütköző cél érdekében...”

A gazdasági és a szociális érdekek érvényesítése egyúttal politikai tartalmakat is hordoz, különösen egy olyan országban, ahol a politikai megnyilatkozások sokszor nem elvi megfontolások alapján, hanem egymás ellenében születnek. A törvény szövegéből nem következik, hogy ezzel a politikai tartalommal foglalkozni kellene, azaz ha a dolgozók gazdasági és szociális érdeke úgy kívánja, az érdeket ekként ismerik fel, akkor erősen politikai jellegű töltése is lehet egy-egy sztrájknak. A korlát a 3. § (1) b) bekezdésben megnevezett Alkotmány: nem lehet az alkotmányos berendezkedés és ennek hordozói ellen sztrájkot szervezni azzal a céllal, hogy ezeket megszüntessék, átalakítsák vagy működésképtelenné tegyék, de ez nem jelenti azt, hogy egy-egy döntés, kormányzati intézkedés vagy a parlamentben megszavazott törvény ellen ne lehetne sztrájkjal fellépni – az attól függ, mi a döntés tartalma. Ugyanakkor nem lehet tisztán politikai célja egy sztrájknak („...mondjon le!”), azaz ha a sztrájkból „kimúlik” a gazdasági és szociális tartalom, de megmarad a ráhordott politikai tartalom, az a sztrájk az idézett szakasz alapján jogellenessé válik.

A számok önmagukban nem bizonyítják, hogy voltak ilyen sztrájkok az elmúlt években Magyarországon, hiszen a kimondott cél sohasem az volt, hogy „döntsük meg” a rendszert

vagy egy kormányt, a tisztas regisztráció pedig csak a *kimondott* célt rögzíti. Az egyes esetek később elvégzendő mélyebb elemzése hozhat bizonyítékokat erre. Ugyanakkor a politika jelenléte a munkaerőpiacon, az akciók politika általi befolyásoltsága az esetszámokból is észrevehető.

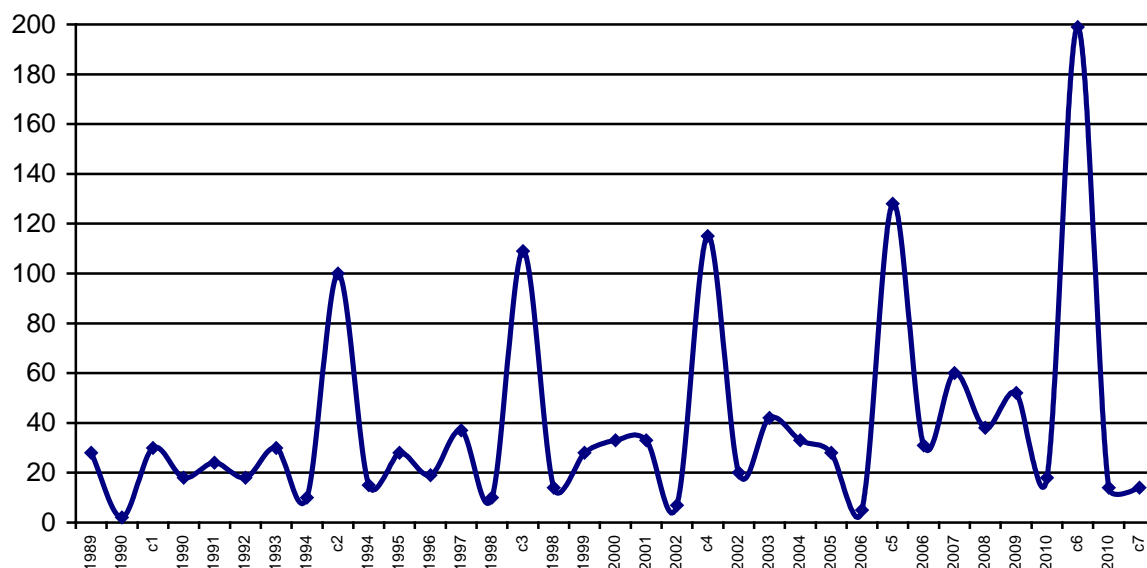
16. sz. ábra: A főbb akciófajták előfordulása az egyes kormányzati ciklusokban 1989. január 1-től 2010. december 31-ig

Ha kormányzati ciklusonként vizsgáljuk az összes esetszámot (az első és az utolsó ebből töredék ciklus), akkor ugyanazt a tendenciát látjuk, amit a akciók összetételének időbeli alakulását vizsgálva már láttunk: egyre kevesebb sztrájk és egyre több tüntetés a jellemző. Ez egybecseng a politikai befolyásoltsággal: a politikai küzdelmek jellegzetes eszköze a tüntetés, amely ha munkavállalók akciója is, amelyben gazdasági és/vagy szociális célt tűztek ki, nem közvetlenül hat a munkáltatóra. Az összefüggés ugyanakkor nem túl erőteljes, hiszen mint korábban a címzetteknél láttuk, az esetek jelentős részében nem kompetens a munkáltató a probléma megoldásában: a munkavállalók gazdasági és szociális érdekeit befolyásoló döntést sokszor nem ő, hanem a kormány vagy az önkormányzat, illetve a parlament hozza meg.

Beszédesebb az akciók számának alakulása az egyes ciklusokon belül, illetve a ciklusok között (ld. a következő ábrát). Először is monoton növekvő számsort látunk az egyes ciklusokat tekintve, amiből messzebből szemlélve a dolgot, az is következhetne, hogy a helyzet a rendszerváltás óta fokozatosan romlik, a munkavállalók egyre elégedetlenebbek. Ennek igazolására vagy cáfolatára ezek a számok nem elegendőek, annyit azonban biztosan állíthatunk, hogy az akciók eszköztelenségét alkalmazását a munkavállalók egyre szélesebb rétegei tanulták meg, a szocializmus eszköztelensége utáni 22 évben a növekvő tendencia ennek következménye is lehet.

17. sz. ábra: Az akciók számának alakulása a kormányzati ciklusokon belül és összesen (cx pont: adott ciklus akciószáma összesen)

A másik érdekes jelenség, amely a ciklusokra bontásból látható, hogy a választási években az esetek eloszlása hogyan alakul. Ennek szemléltetése érdekében nézzük meg a választások éveinek adatait:

18. sz. ábra: Választási évben az összes akció számának alakulása a választások előtt és után

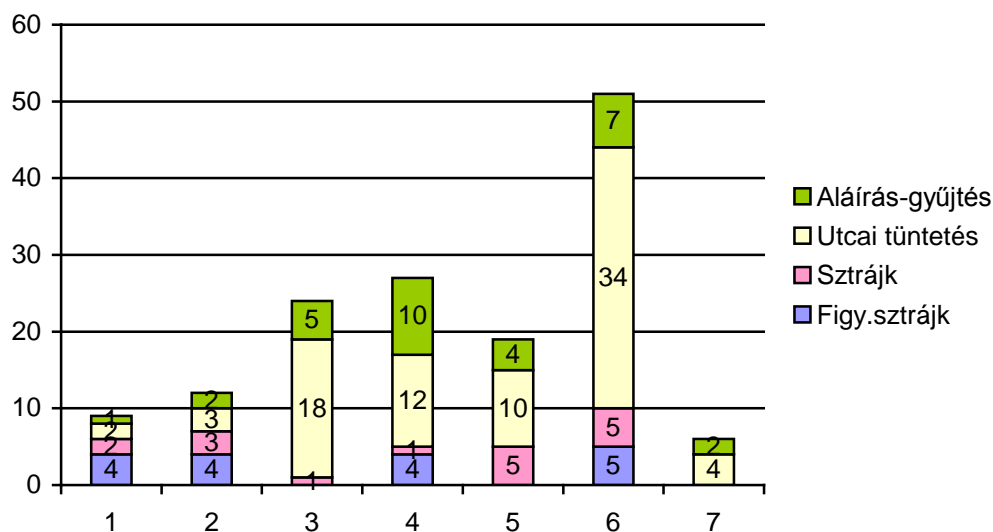
Mint látható, a választási évben az a jellemző, hogy a választások után több akciót szerveznek, mint előtte. Ennek több oka is van. Egyrészt, a választások általában tavasszal vannak, így az év nagyobbik része a választások utánra esik. Másrészt, a választások előtt a munkaügyi akciók szervezői általában tartózkodnak az akciók szervezésétől éppen annak érdekében, hogy a „politikaiság” véletlenül se merüljön fel az akció kapcsán. Harmadrészt, a választások előtt nem érdemes olyan akciókat szervezni, amelyeknek címzettje az éppen hatalmon lévő politikai erő, mivel attól már nem lehet várni a probléma megoldását. Ez utóbbi magyarázza azt is, hogy a választások után miért ugrik meg az esetszám; az elhalasztott kereslet analógiájára növeli az esetszámot az elhalasztott akció, amellyel az új hatalmi centrumok számára nyomatékosítják a követeléseket. Ez utóbbi különösen 2002-ben és 2006-ban okozott jelentős eltérést a választások előtti és utáni adatokban.

Ugyanakkor ez a tendencia nem működött 2010-ben: ebben az évben a választások előtti akciós szám magasabb volt, mint a választások utáni. Ennek magyarázatára kézenfekvő lenne azt állítani, hogy az előző kurzus gyengítése mint politikai cél a választások előtti akciók szervezésében jelen volt. A konkrét esetek ismeretében azonban ezt az állítást nem kockáztatnám meg, sokkal inkább működtek az automatizmusok: a bértárgyalások időszaka az év eleje, a korábban elintézetlenül maradt ügyek áthúzódtak erre az időszakra. Vagyis nem az az érdekes adat, ami az év elejét, hanem ami az év második felét jellemzi, a kiugróan alacsony esetszám. Mindössze 14 akció történt, ezen belül 1 sztrájk és két figyelmeztető sztrájk, mindegyik szigorúan egy-egy vállalat keretei között. Vagyis ezúttal az „elhalasztott kereslet” analógiája nem működött, éppen ellenkezőleg.

Korábban jeleztem, hogy három olyan szakszervezeti szerveződés (és a hozzájuk kapcsolódó munkáltatók csoportja) van, amely az akciók számát a 2002-2008 közötti években a csúcsra emelte. Ezek – jelenleg valamilyen módon a Liga Szakszervezeteken belül - a VDSZSZ/MÁV csoport, az EDDSZ/kórházak, egészségügyi kormányzat és a Légiközlekedési Dolgozók Egyesült Szakszervezete (a továbbiakban: LESZ)/ferihegyi munkáltatók. A 2010. évi választások után ezek a szervezetek egyetlen akciót sem szerveztek, mintha a követelések korábban teljesültek volna, illetve a munkavállalók helyzete hirtelen megjavult volna. Miután nincs okom feltételezni, hogy ilyesmi történt, úgy vélem, a korábbi akciók szervezésében és a későbbiek elmaradásában jelen voltak/vannak politikai megfontolások is, legalábbis azon a szinten, hogy a sorozatos akciók növelik a „rendetlenséget”, szebben fogalmazva a belpolitikai zavart, amely gyengíti a hatalmon lévő politikai erőket, amelyeket ezek a szervezetek a választások utáni időszakban nem akartak ennek a hatásnak kitenni. Ez ugyan formálisan nem jelenti a politikai sztrájk tilalmának megszegését, de olyan szakszervezeti szereptévesztésre utal, amely előbb vagy utóbb visszaüt. Később látni fogjuk, ez a „visszaütés” mit jelent a következő időszakra nézve.

A kormányoknak címzett akciók önálló vizsgálata segíthet a tisztázásban az akciók politikai töltete kérdésében. Az egyes akciófajtákat vizsgálva, látható, hogy a 7 kormányzati ciklus alatt szervezett összes sztrájk 37, de csak a 6. ciklusban szervezett 10 sztrájk számít kiugró esetszámnak. Ugyanebben a ciklusban minden más ciklust meghaladó, messze az átlag feletti a tüntetések száma, amely ebben az időszakban 34, míg a teljes ciklusokra számított átlag 15,4. Az aláírásgyűjtéseket kivéve minden akciófajta esetszáma ekkor a legmagasabb, az összes esetszám 66, a teljes ciklusokra számított átlag 35,8-cal szemben. Úgy tűnik tehát, hogy ebben a ciklusban történt valami.

19. sz. ábra: A kormányra irányuló akciók száma akciófajta szerint, kormányzati ciklusonként

Ennek a ciklusnak a nevezetes eseménye az őszi beszéd, amelynek dátuma 2006. május 26., a kiszivárogtatás időpontja pedig 2006. szeptember 17.⁷ A 2006. évben szeptember 17. előtt összesen 23 akció történt, utána pedig 13, ebből a kormánynak címzett akció szeptember 17. előtt 4 akció, utána 8 akció és 3, közvetlenül a parlamentnek címzett akció is volt.⁸ (Szeptember 17. után ezeken kívül 1 akció irányult munkáltatóra, 1 pedig az EU döntéshozóira.) 2007-ben 22 kormányra irányuló akciót regisztráltam, ami ebben az évben a budapesti önkormányzat ellen szervezett akciókkal egészült ki, ez utóbbi a közvélemény politikai megítélésében ugyanabba a („ballib”) kategóriába tartozott. Az őszi beszéd tehát mintegy „kiengedte a szellemet a palackból”.

2008-ra a lendület alábbhagyott, amelyhez bizonyára hozzájárult a korábbi akciók sikertelensége (2007-ben és 2008-ban mindössze minden harmadik akcióban sikerült elérni valamilyen értékelhető eredményt); ez rontotta a munkavállalók részvételi hajlandóságát. 2009-ben már érezhető volt a választások előszele, illetve megjósolható a kormány leváltása, a kormánynak címzett akciók száma (21) ismét kevesebb volt, mint az összes esetszám fele, és ebből csak egy sztrájk. Ugyanakkor fennmaradt a magas összes esetszám (52), mintha a munkavállalók széles körben ekkor döbrentek volna rá, hogy erőteljesebb eszközökhöz kell/lehet nyúlniuk érdekeik érvényesítése érdekében. Így 2009-ben kiugróan magas a munkáltatók „meggyőzése” érdekében szervezett akciók száma (23), és az átlagnál kicsivel magasabb (összesen 12) a sztrájkok száma is.

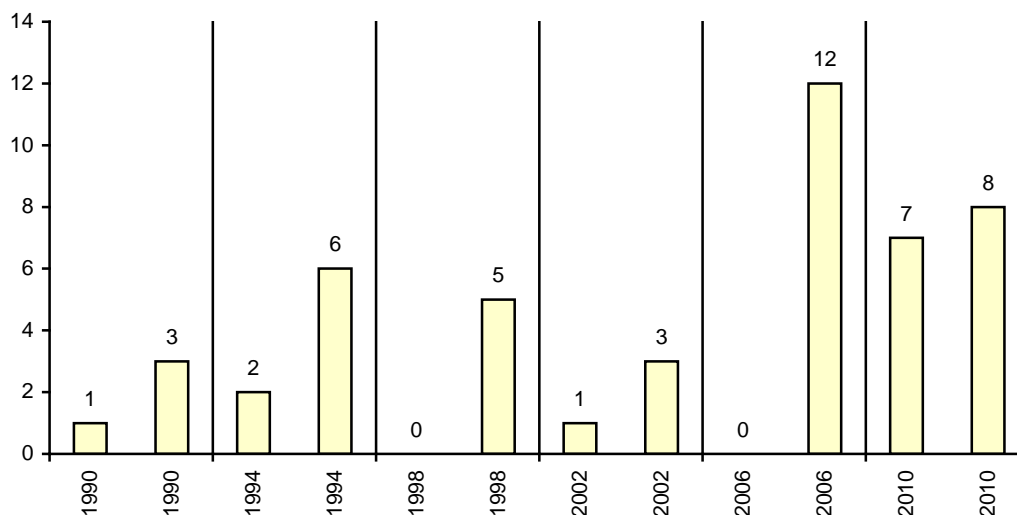
2010-ben a kormánynak címzett sztrájkot egyáltalán nem szerveztek, a választások előtt 5 tüntetésre és egy önálló petícióra kerül sor, a választások után pedig 4 tüntetés, 2 aláírásgyűjtés és 2 egyéb akció történt.

8. sz. táblázat: A kormánynak címzett akciók ciklusonként és típusonként

Év, kormány- ciklus	Figy. sztrájk	Sztrájk	Szolid. sztrájk	Utcai tünt.	Aláír. gyűjtés	Petíció	Egyéb üzemi	Egyéb	Össz.
1989	3	2		2	1				8
1990	1								1
c1	4	2		2	1		0		9
1990	1	1			1				3
1991	2	1			1				4
1992				2			1		3
1993				1			1		2
1994	1	1							2
c2	4	3		3	2		2		14
1994				2	4				6
1995		1		7			3		11
1996				1		1			2
1997				8	1				9
1998									0
c3		1		18	5	1	3		28
1998				3	1			1	5
1999	1			2	1	1			5
2000	1		3	3	1	2		2	12
2001	2			4	7				13
2002		1							1
c4	4	1	3	12	10	3	0	3	36
2002				1	1			1	3
2003				4	2		3	4	13
2004		5		4	1	1	1	2	14
2005				1		1		3	5
2006									0
c5		5		10	4	2	4	10	35
2006	1			9	1			1	12
2007	3	3		9	2			5	22
2008		2		1	1			2	6
2009	1			10	3			5	19
2010				5		1		1	7
c6	5	5		34	7	1		14	66
2010				4	2			2	8
c7				4	2			2	8
Összesen	17	17	3	83	31	7	9	29	196

Ha csak a kormánynak címzett akciókat tekintjük, fenti - az összes akcióra vonatkozó - megállapításunktól eltérően, minden ciklusban magasabb a választások után szervezett akciók száma, mint a választás előttiéké a választások évében. Mint látható azonban, a 7. ciklusban az eltérés mindössze 1 eset, amelyet bőven betudhatunk a periódus hosszának (7 hónap, szemben a megelőző 5 hónappal).

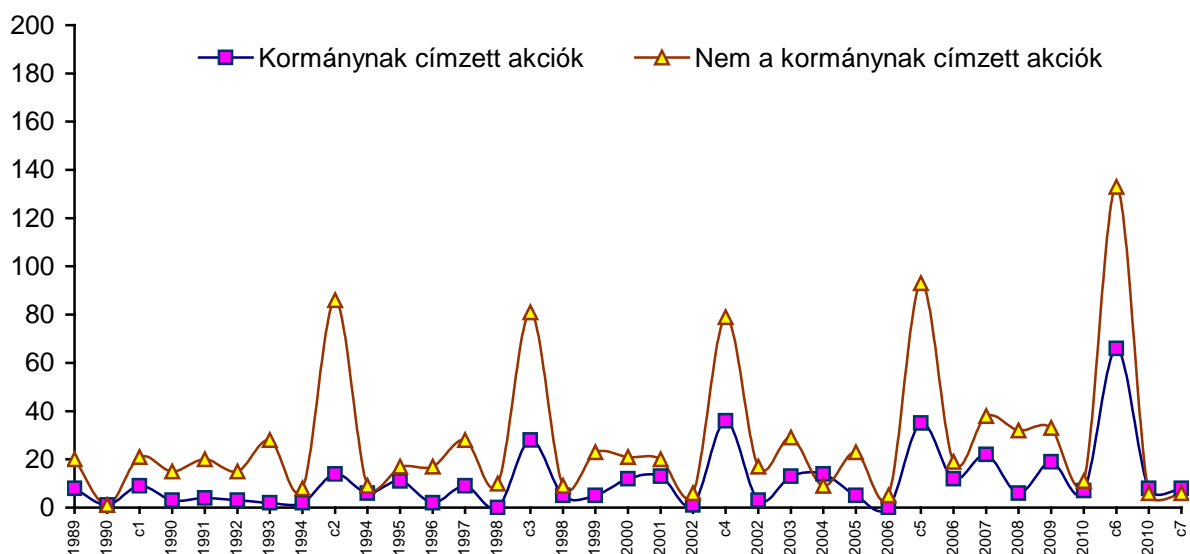
20. sz. ábra: A kormánynak címzett akciók ciklusonként a választási években

A kormánynak címzett és a más címzetteknek szóló akciók számának összehasonlításából látható, hogy a tendenciák igen hasonlóak, a két görbe szinte teljes mértékben párhuzamos. Ez egyrészt annak a jele, hogy a két szektor egymásra hatása igen erőteljes, másfelől azt is, hogy a döntések igen jelentős részét hozza a kormány. Másképpen fogalmazva, a munkavállalók szociális és gazdasági érdekeinek érvényesítésébe közvetlenül és gyakran beleszólnak kormányzati intézkedések.

Ennek távolabbi következménye a munka világának átpolitizáltsága, illetve ennek hatása a direkt akciók politikai felhangokkal való terheltsége: ha a döntések politikai közegben születnek, a direkt akció szervezői, akik ezt a döntést befolyásolni vagy később megváltoztatni akarják, az előtt a dilemma előtt állnak, hogy politikai és/vagy gazdasági eszközökkel kíséreljék-e meg céljuk elérését. Nagyon nehéz lemondani a politikai eszközökről annak az elvnek a jegyében, hogy gazdasági és szociális döntésekről van szó, amelyeknek szakmai racionalitáson és általánosan elfogadott erkölcsi elveken kell alapulni, és ezért a gazdasági eszköz az adekvát, amikor egyébként tudjuk, hogy a döntések sokféle szemponton alapulnak, sajnos sokszor hiányoznak az általánosan elfogadott erkölcsi normák, és a döntés befolyásolására kézenfekvőnek látszó politikai eszközök is rendelkezésre állnak. Más kérdés, hogy a politikai eszközök használatának olyan következményei vannak, amelyekkel sok esetben nem számolnak, vagy ha számolnak, akkor láthatóan abban reménykednek, hogy a hátrányokat „megússzák”, ami hiú ábránd csupán.

21. sz. ábra: A kormányok és a más címzetteknek szóló akciók száma

Ami a rendszerváltás óta eltelt időszak kormányainak összehasonlítását illeti, az alábbi táblázatban látható, hogy egy-egy cikluson belül mekkora volt a kormányoknak címzett akciók aránya. A rendszerváltás időszakában természetesen volt magas ez az arány, hiszen a kormányzat a parlamenttel karöltve maga bontotta le az előző rendszert. A következő időszakban alacsonyabb a kormányzati beavatkozási szint, alacsonyabb a neki címzett akciók aránya is, majd a Bokros-csomag idején ismét magasabb. Átmeneti csökkenés után az ezredfordulótól kezdve szinte folyamatosan nő a centralizáltság, egyre erőteljesebb, a munkavállalókra közvetlenül is hatással lévő központi intézkedések születnek, aminek következtében a 7. ciklusban (amely ma csak a 2010. május utáni időszakot jelenti) a kormányoknak címzett akciók aránya meghaladja az összes akciók felét.

9. sz. táblázat: A kormányoknak címzett akciók száma és aránya az összes akcióhoz képest

Kormányzati ciklus	Összes akció	Kormányoknak címzett akciók	A kormányoknak címzett akciók az összes akció %-ában
c1	30	9	30,0
c2	100	14	14,0
c3	109	28	25,7
c4	115	36	31,3
c5	128	35	27,3
c6	199	66	33,2
c7	14	8	57,1
Összesen	695	196	28,2

II. A sztrájkok szervezésében kimutatható magatartási szabályok

Amikor elkezdtem ezt a tanulmányt, mindössze azt szerettem volna a szakmai közvéleménynek megmutatni, hogyan alakultak az akciók főbb jellemzői – különösen az elmúlt tíz évben –, melyek a sztrájkokkal kapcsolatosan a rendszerváltás óta kialakult alapvető normák, illetve a velük kapcsolatosan létrejött konszenzusok hogyan indultak bomlásnak ebben az időszakban, milyen jelek, jelenségek és adatok mutatják, hogy az egyetértés szövődése foszladozik⁹. Az eredeti cím ennek megfelelően az volt: Konszenzusok felbomlásban. A sztrájkokról szóló 1989. évi VII. törvény 2010. decemberi módosítása azt mutatja, hogy a folyamat legalábbis szakaszhatárhoz érkezett, a konszenzusnak vége.

Mint tudjuk, a társadalmi cselekvések és a szakmai normák sohasem feleltethetők meg egymásnak egy-egyértelmű módon. Nincsenek abszolút szakmai normák, csak „történelmi termékek” vannak, és a cselekvő mindig választhat különböző lehetőségek között, amelyeket mindig alá is tud támasztani – ha ennek szükségét érzi – a normák egy halmazával. Minden szereplő értékek között választ, amikor egy normát elfogad vagy elvet, ez az értékválasztás azonban sokszor nem nyilvánvaló a külső szemlélő számára, esetleg a cselekvő számára sem. A szereplők különböző, egymásra ható választásainak a folyamata és a következmények mutatják meg, hogy azonos normák talaján álltak-e, vagy ellenkezőleg: azonos térben cselekedtek ugyan, de más-más értékrend és normarendszer szerint.

A fent említett normák létrejöttéhez az alapot természetesen a jogállam megteremtése, illetve egészen konkrétan az 1989. évi VII. tv. a sztrájkokról és a hozzá kapcsolódó bírói gyakorlat jelentik. A cselekvési tér azonban mindig tágabb, mint amit a jog le tud írni, a szereplők köre pedig szélesebb, mint amit szokás szerint számba veszünk. A direkt akciókkal kapcsolatosan a munkáltatók, a munkavállalók, illetve érdekképviselői szervezeteik és a bíróságok mellett több további szereplőt is meg kell említeni. A normák stabilizálásában vagy megkérdőjelezésében jelentős szerepük van a direkt akciókkal kapcsolatosan megnyilvánuló politikai erőknél, a munkafeltételeket befolyásoló döntéseket hozó, szabályozásért felelős kormányoknak, parlamentnek és helyi önkormányzatoknak, a munkaügyi igazgatásnak, az emberi jogokat védő szervezeteknek, mint például az országgyűlési biztos hivatala. A játszmában látszólag kívülálló, valójában szereplők azok, akik az előzőek véleményére hatással vannak, elsősorban a közvélemény, a sajtó, a különböző lobbycsoportok, de a humán menedzsment és a munkajogi tananyagok szerzőgárdája és oktatói, vagy a témával foglalkozó szakírók sem „ártatlanok”.

Melyek azok a közmegegyezésen alapuló normák, magatartások, amelyekről itt szó van? Meglátásom szerint a vita rendezése, illetve a sztrájk lebonyolítása, valamint a hosszabb távú következmények szempontjából lényeges, az elmúlt 20 év során kialakult és stabilizálódott normák a következők voltak:

1. A sztrájk kezdési és befejezési időpontját (hacsak nem határozatlan időre meghirdetett sztrájkokról van szó) előzetesen bejelentik, és a sztrájkot megtartják. Ennek a szabálynak a normaként való működése segített az előzetes kötelező egyeztetés kezdő és befejező, 7. napja a meghatározásában is. Ez a norma addig működött, amíg meg nem született az a felismerés, hogy a 7. nap után nincs több korlát: sztrájk bármikor tartható, aki sztrájjal fenyeget, nem követ el jogsértést, ha az időpontot és az időtartamot nem jelenti be és akkor sem, ha a sztrájkot nem tartja meg.
2. A szolidaritási sztrájkok rövidek, általában fél órák. A sztrájkot szervezők nyilván ezt az időtartamot tartották arányosnak a figyelmeztető sztrájk – törvényben meghatározott – 2 órás időtartamával, ugyanakkor elégségesnek ahhoz, hogy kifejezzék támogatásukat.

3. Az elégséges szolgáltatásról szóló tárgyalásokat jóhiszeműen folytatják le az arra kötelezettek. A kötelezettek körét a törvény példálózó felsorolással írja le. Ennek ellenére korábban nem merült fel olyan kérdés, hogy a lakosság érintettsége esetén szükség van-e erre a tárgyalásra/megállapodásra és nem volt szokás az elégséges szolgáltatásról szóló tárgyalás összekapcsolása a főtárgyalással – lévén teljesen más kérdésekről szó.
4. Az érintett harmadik személyek részéről nem merül fel tömegesen kártérítési igény, illetve ha felmerül, nem kap a sajtó, vagy az állami szervek részéről támogatást az az eszme, hogy valakinek meg kellene fizetni a sztrájk miatt megszegett szolgáltatási szerződésből eredő kárt, a sztrájk ebből a szempontból vis maiornak minősül, a jogi konstrukció a szolidaritás eszméjén nyugszik.
5. A vita tárgya világos és a vitát a sztrájjal támadott fél nem azzal kísérel meg elintézni, hogy a sztrájk jogellenességének kimondatása érdekében bírósághoz fordul.
6. A munkáltatók jogellenes sztrájk esetén sem kezdeményeznek kártérítési pereket. Ennek háttérében bizonyára szerepet játszik, hogy a kárt bizonyítani kell a peres eljárásban, illetve hogy egy ilyen per megnehezíti a helyzet normalizálását.
7. A sztrájkban való részvételért a munkavállalókat nem éri hátrány, nemcsak a törvény 6. §-ában megfogalmazott jogszerű sztrájk esetén, hanem akkor sem, ha a sztrájk utóbb jogellenesnek bizonyul. Nem szokás a sztrájkolókat szabotázással, blokáddal vádolni, vagy elbocsátani.
8. Ha a sztrájjal a kormányt támadják, vagy a munkáltató valóban nem meghatározható, a kormány kötelességszerűen kijelöli a tárgyaló delegációt a törvény 2. §-ának (2) bekezdése értelmében az ott meghatározott öt napon belül és nem törekszik arra, hogy a tárgyalásokat elodázza, vagy megghiúsítsa.
9. A politikai sztrájk tilalmát betartjuk. A sztrájktörvény ezt a tilalmat indirekt módon fogalmazza meg, részben az 1. §-ban, miszerint „(1) A dolgozókat a gazdasági és szociális érdekeik biztosítására - az e törvényben meghatározott feltételek szerint - megilleti a sztrájk joga.”, illetve a jogellenes sztrájk eseteinek felsorolását tartalmazó 3. § (1) bekezdés b) pontjában, miszerint jogellenes a sztrájk alkotmányba ütköző cél érdekében. Ennek megfelelően hosszú ideig – a Vasas Szakszervezet 1989. augusztus 18-ai, a húsáremelés és az életszínvonal rohamos csökkenése miatt szervezett sztrájkja kivételével – nem is merült fel, hogy egy-egy sztrájknak van-e politikai motívuma.

Mint látható, a fenti magatartási normák nem mindenütt alkalmazkodnak a törvény által kijelölt mozgástérhez: a szereplők a törvényben megszabottaknál inkább szűkebb mozgásteret jelöltek ki a gyakorlatban a maguk számára. Nagyjából az utóbbi öt év fejleménye, hogy többen elmentek a törvény szerint lehetséges határig, ami a törvény szigorítása iránti igényt azonnal kiváltotta.

III. A sztrájkok gyakorlata és a közmegegyezés bomlási folyamata

A fenti általánosan kialakult normák, meglátásom szerint, a törvény által megszabott korlátokon belül meghatározták az elmúlt 22 év sztrájkgyakorlatát. Vizsgáljuk meg itt ezeket egyenként – milyen példák mutatják, hogy a konszenzus erodálódásnak indult.

Elsőként említettem, hogy a sztrájk kezdési és ha lehet, befejezési időpontját előzetesen bejelentik (ha a sztrájkot határozatlan időre hirdetik meg, akkor ez utóbbit nem lehet előre bejelenteni) és a sztrájkot megtartják. Ennek a gyakorlatnak a jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni: az előzetes bejelentés teszi lehetővé, hogy a munkáltató, illetve harmadik személy érintettek a sztrájkra felkészüljenek. A törvény nem írja elő a bejelentési kötelezettséget, de ha belegondolunk a szituációba, amelyben a sztrájkfenyegetés létrejön, nem hányhatjuk a jogalkotó szemére, hogy megfeledezett valamiről. Sztrájkot ugyanis kollektív vitában lehet alkalmazni, amely feltételezi a kollektív tárgyalást. A kollektív tárgyalásnak van egy konszenzuális minimum-feltétele, ti. hogy a felek bíznak abban, hogy a tárgyalásokon megegyezésre jutnak. Ha nem bíznak ebben, akkor nem is tárgyalnak – a töréspont lehet a sztrájk bejelentése, amelytől számítva 7 napig a törvény kötelezi őket a tárgyalások folytatására, „hátha mégis megegyeznek”. A jogalkotó nem számíthatott arra a helyzetre, amikor a tárgyalásokat eleve nem a megegyezés szándékával folytatják, ad absurdum a követelések sem azért születtek meg, hogy azokat a munkáltató teljesítse, hanem azért, hogy előálljon egy mesterséges konfliktushelyzet, amelyben azután a felek mögöttes, ki nem mondott célok érdekében tevékenykednek. (Jelzem, hogy ezt a helyzetet a joggal való visszaélésnek tekintem.)

Mint tudjuk, a VDSZSZ szervezésében 2008. február 1-től lezajlott vasutas-sztrájkok sorozata volt olyan sztrájk, amelyben a munkabeszüntetés kezdetét (és végét) nem jelentették be időben. Nem állítom, hogy ezen sztrájkok mögött a fentiek szerinti mesterséges konfliktushelyzet húzódott meg, mert erre bizonyítékom nincsen, de azt igen, hogy a privatizációs bevételből való részesedés sztrájkjal való kikényszerítése nyilvánvalóan kudarcra volt ítélve, ilyenformán a sztrájk e követelés teljesítése szempontjából feleslegesnek látszott. (A munkáltató ellentmondásos nyilatkozatai a sztrájk kezdeti szakaszában ezt ideig-óráig eltakarhatták a közvélemény elől, de később világossá vált a sztrájk hiábavalósága - már ami a követeléseket illeti.)

Az időben történő bejelentés elmaradásának a MÁV-VDSZSZ viszonytól függetlenül is súlyos következményei voltak. Egyrészt, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa a neki írt panaszos lakossági bejelentések hatására igen erőteljesen szorgalmazni kezdte az elégséges szolgáltatás, a harmadik személyeknek okozott károk megtérítése kérdésének, valamint a munkáltató/szolgáltató tájékoztatási kötelezettségének újraszabályozását. Másrészt, a sajtó jelentős része a sztrájkolók ellen fordult, amely ahhoz vezetett, hogy a lakosság egyre szélesebb rétegei ítélték el a sztrájkolókat. Ez nem egyszerűen a sztrájkoló vasutasok elleni közhangulatot jelentette, hanem hozzájárult a szakszervezetek, a sztrájk eszközeinek alkalmazása, végső soron a kollektív érdekharc jogosságának nyilvános megkérdőjelezéséhez¹⁰, így módon többet ártott a szakszervezeti mozgalomnak, mint bármi/bárki más a rendszerváltás óta. Harmadrészt, az OÉT munkáltatói oldala kifejezetten követelte a törvény módosítását, különös tekintettel arra, hogy a sztrájk olyan munkáltatóknak is kárt okozott, akiknek a vita tárgyához semmilyen közük, annak megoldására befolyásuk nem volt. A kormányzati politika ebben a helyzetben beszorult, nyilvánosan nem állíthatta, hogy politikai akcióról van szó, de nem is cáfolta ezt, ugyan megkezdte az országgyűlési biztos felszólításának hatására a szükséges szabályozási munka előkészítését, de azt nem fejezte be. A bíróság ragaszkodott a törvény betűjéhez: nem mondta ki, hogy az ilyen

módszerekkel folytatott sztrájk a joggal való visszaélés esete, a törvény betűjének pedig a sztrájk megfelelt.

Hogy a közvéleményben mennyire maradt meg a lenyomata ennek az elítélő véleménynek, azt a BKV sztrájkok kapcsán láthattuk, amelyek egyébként „szakmailag” összehasonlíthatatlanul jobban, sőt, kifejezetten jól szervezettek voltak. A budapestiek többsége 2008-ban még annak ellenére támogatta az áprilisi sztrájkot (a paraméterkönyv emlékeztető esete), hogy az minden második kérdezettnek jelentős problémát okozott napi teendőinek ellátásában, közölte akkor a Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet, április 12-én és 13-án készített felmérése alapján. Ilyen későbbi felmérésről nem tudok, a 2010 januárjában folytatott BKV sztrájk alatt azonban (kollektív szerződéssel kapcsolatos) krimibe illő tudósítások jelentek meg a sajtóban – és moderálásra „érdemes” bejegyzések az interneten. Az OÉT munkáltatói oldala ismét követelni kezdte a törvény módosítását, az országgyűlési biztos pedig ismét szorgalmazta a kártérítés kérdésének megoldását, és valamennyien a lakosságra hivatkoztak.

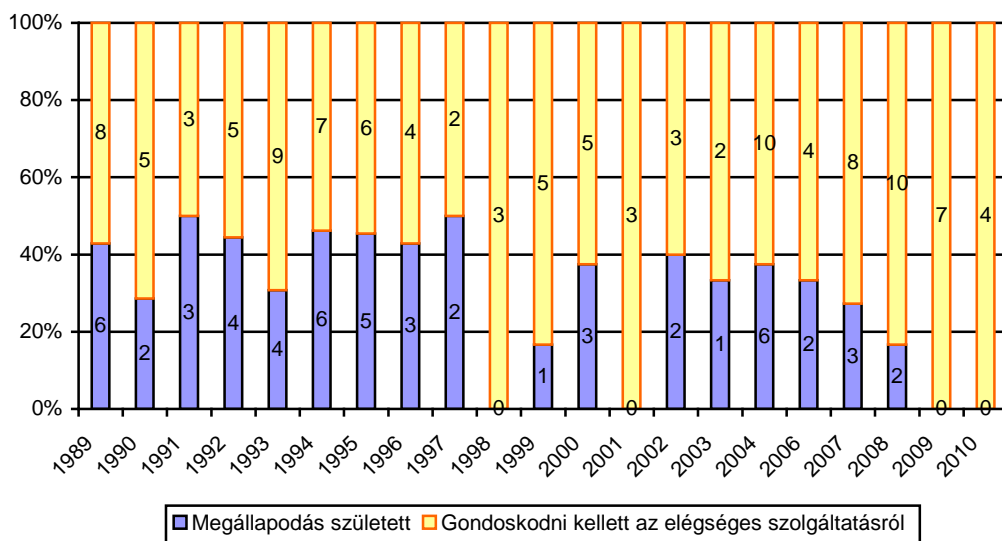
A VDSZSZ sztrájkosorozata egyenesen vezetett a törvény 2010. decemberi módosításához, amelyről később lesz szó. Itt csak annyit kell még a szereplők magatartásához hozzáfűzni, hogy az egyébként élvezetes jogi viták során nem merült fel, hogy a törvényben azt kellene előírni, hogy a sztrájkot szervezők mennyivel előbb jelentsék be a munkabeszüntetés kezdetét. Ennél jóval bonyolultabb javaslatcsomagok kerültek napvilágra, amelyek az egyébként igen rapszodikus vitát parttalanná is tették. A Liga Szakszervezetek végül bejelentette az Országos Érdekegyeztető Tanácsban (a továbbiakban: OÉT), hogy a kérdést nem kívánja tárgyalni és ezzel a vita megszakadt.

Ami az itt tárgyalt norma másik részét illeti, hogy ti. a meghirdetett sztrájkot meg kell tartani, az egyelőre Magyarországon működik. Még nem fordult elő, hogy meghirdettek egy sztrájkot, nem egyeztek meg, viszont a sztrájkot sem tartották meg. Ezzel a fegyverrel a kisebb olasz szakszervezetek éltek rendszeresen, úgy annyira, hogy az olasz szabályozást meg is szigorították ezeknek a zavaró akcióknak a hatására.

Itt jegyzem meg, hogy a valóban alig szabályozott szolidaritási sztrájjal való visszaélésre is akadt példa az utóbbi években. Míg korábban a szolidaritási sztrájkok időtartama 5 perc és félóra között mozgott, a 6. kormányzati ciklusban akadt szolidaritási sztrájkként meghirdetett 6 órás munkabeszüntetés is. Miután nem gondolom, hogy egy ilyen jogi fogalommal a szakszervezet nincs tisztában, ezt kifejezetten visszaélésként értékelem, amely semmi másra nem jó, mint a szabályozási igény kiváltására – amely semmilyen látható munkavállalói/szakszervezeti érdeket nem szolgál. Így merült fel a szolidaritási sztrájk betiltásának ötlete, amely szerencsére hamar feledésbe is merült.

A még elégséges szolgáltatás – a harmadikként említett norma tárgya – a szabályozás láthatóan neuralgikus pontja, amellyel kapcsolatban szintén az utóbbi időben hangsúlyozták sokszor, hogy „csinálni kell valamit, hogy legyen elégséges szolgáltatás”. Szeretném jelezni, hogy 22 év alatt összesen 113 olyan eset volt, amikor vélhetően (miután ezt nem rögzíti jogszabály, a vélelem az enyém) kellett tárgyalni az elégséges szolgáltatásról, ebből 55 esetben született megállapodás. Időben azonban ezeknek a megállapodásoknak a tendenciája csökkenő.

22. sz. ábra: A még elégséges szolgáltatásról szóló megállapodások száma és aránya azon sztrájkok esetében, ahol biztosítani kellett azt

Ennek oka, hogy korábban az elégséges szolgáltatásról szóló tárgyalásokat általában jóhiszeműen folytatták le (és az egészségügyben jellemzően ez ma is így van, miután ott közvetlenebb az élet és a testi épség veszélyeztetése), és nem használták fel a főtárgyalás taktikai elemeként. Egyébként az a széleskörűen elterjedt vélekedés, hogy a szakszervezetek hibája az, hogy az elégséges szolgáltatásról nem születik megállapodás, nyilvánvalóan téves: a megállapodás megghiúsítása legalább ennyire a menedzsment taktikai eszköze is. A menedzsment számára az elégséges szolgáltatásról szóló megállapodás hiánya először is szabad kezet ad a munka szervezésében¹¹, másodsor a közvéleményt a sztrájkolók ellen lehet hangolni, ha megfelelő sajtónyilatkozatok hangzanak el, harmadszor, nagyobb a nyomás a tulajdonos/fenntartó irányába, amely őt a problémamegoldásba való beavatkozásra bírhatja. (Erre volt példa a fent említett 2008. évi BKV sztrájk, amely végül a budapesti önkormányzatot arra készítette, hogy a finanszírozás érdekében mozgósítsa tartalékait.)

Mint említettem, korábban nem merült fel olyan kérdés, hogy a lakosság érintettsége esetén szükség van-e erre a tárgyalásra/megállapodásra, egyedül a Bölcsődei Dolgozók Szakszervezete intézett preventív kérdést a munkaügyi kormányzathoz¹², hogy vajon a bölcsődék még elégséges szolgáltatás nyújtására kötelezettek-e. A kérdésre adandó jogi válasz merőben esetleges – nincsenek jogi kritériumai nálunk annak, hogy alapvető szolgáltatásnak számít-e valami, ha összekapcsoljuk ezt a fogalmat a szokásos kritériumokkal, miszerint egészséget, testi épséget veszélyeztetni, katasztrófát előidézni, vagy egyéb okból előálló katasztrófát nem elhárítani, a haza és a belső rend védelmét nem biztosítani nem lehet, akkor a még elégséges szolgáltatás szempontjából egészen szűk kör adódik, még akkor is, ha ehhez hozzávesszük a sztrájk törvényben felsorolt tevékenységeket. Ezt a kérdést az Alkotmánnyal való alapos összevetés sem oldja meg, így a törvény betűjén túl 2010 decemberéig az is a felek jóindulatán múlt - a törvény által nem felsorolt tevékenységeket végzők körében -, hogy kell-e egyáltalán tárgyalni erről a kérdéstről. Hogy ez a jogi probléma nem okozott gyakorlati nehézségeket, annak kizárólag az volt az oka, hogy a felek eldöntötték, mit tegyenek, és az szokássá vált. A közoktatás például bizonyára nem esik a fent felsorolt körbe, mégis rendszeresen biztosították itt a még elégséges szolgáltatást.

A negyedikként említett viselkedési norma szerint az érintett harmadik személyek részéről korábban nem merült fel tömegesen kártérítési igény, illetve ha felmerült, nem kapott a sajtó, vagy az állami szervek részéről támogatást a kártérítés iránti igény ötlete, miután a sztrájk vis maiornak minősült, így az okozott kárért a munkáltató nem tartozott helytállni. A szolidaritás eszméjének párolgását látni abban, hogy az utóbbi tömegközlekedési sztrájkok kapcsán – mint erről az országgyűlési biztos sztrájkjogi projektje zárójelentésében beszámolt, és a sajtó is tudósított – tömegesen jelent meg ez az igény. Meglátásom szerint semmi szükség nincs arra, hogy ez ügyben bármilyen szabályozás szülessen, ezt pedig arra alapozom, hogy az 1989-1999 közötti sztrájkokkal kapcsolatban folytatott korábbi kutatásomnak az volt az egyik lényeges tanulsága, hogy ezt a helyzetet a polgári jog rendszerén kívül célszerű kezelni, másképp nem teremthető összhang az összes érintett jogai között.

Ezzel összefüggésben kell megemlíteni, hogy a munkáltatók jogellenes sztrájk esetén sem kezdeményeztek kártérítési pert a szervezők ellen. Ez nemcsak az eljárás bonyodalmai miatt van így (mekkora a MÁV vagy a BKV kára sztrájk esetén, ha minden napi közlekedés növeli a cég veszteségeit - tették fel korábban is a kissé cinikus kérdést), hanem azért is, mert az a munkáltató, amely szeretne túllenni a konfliktuson, amelyet a sztrájk jogellenességének bírósági kimondásával győztesként hagyhat abba, nem szívesen nyit újabb, ezúttal a polgári bíróság előtti per formáját öltő frontot, hacsak nem akarja megsemmisíteni a szervezőket. Ilyenre szerencsére eddig nem volt példa.

10. sz. táblázat: Az ismert bírósági eljárások száma a sztrájk jogellenességének megállapítása érdekében

Év	Volt bírósági eljárás	Összes eset	A bírósághoz fordulások aránya
1989	3	20	0,15
1990	5	15	0,33
1991	1	20	0,05
1992	2	11	0,18
1993	3	20	0,15
1994	2	12	0,17
1995	0	10	0,00
1996	5	8	0,63
1997	1	9	0,11
1998	4	11	0,36
1999	1	7	0,14
2000	1	10	0,10
2001	1	7	0,14
2002	1	8	0,13
2003	1	6	0,17
2004	1	11	0,09
2005	0	14	0,00
2006	1	12	0,08
2007	4	16	0,25
2008	5	11	0,45
2009	2	12	0,17
2010	0	10	0,00
Összesen	44	260	0,17

Ehhez kapcsolódik a bírósághoz való fordulás kérdése, amelynek célja a sztrájk jogellenességének megállapíttatása – ez időről időre taktikai fegyverré válik a munkáltatók kezében, valójában semmi köze nincs a kártérítési kérdésekhez, és időben nem növekvő tendenciájú, inkább csak tömegesen jelentkezik egy-egy évben. A sztrájk gyors befejezéséhez és ezzel a további károk megakadályozásához vezet, ha a bíróság kimondja a sztrájk jogellenességét. Ha erre nincs is esély, a bírósági eljárás alkalmas arra, hogy elbizonytalanítsa a sztrájkban résztvevők egy részét, így inkább a támogatás csökkentésére alkalmas, mint a közvéleményt befolyásoló többi eszköz is. Mindamellett, ha később kiderül, hogy a sztrájk jogszerű volt, a munkáltatót nem éri jelentős presztízsveszteség, mert a két esemény időben távol van egymástól, sokszor nem is kerül a széles nyilvánosság elé a bíróság végső döntése.

Szintén ezzel függ össze annak a szabálynak az alkalmazása, hogy a jogszerű sztrájkban való részvételért a munkavállalókat nem érheti hátrány. Az elmúlt 22 év alatt összesen 40 esetben (a 260-ból) jelent meg hír arról, hogy a munkáltató retorziókkal élt a szervezőkkel szemben (34 eset), illetve a munkavállalók szélesebb csoportjával szemben (6 eset). Ezek az esetek és a sztrájk jogszerűsége nem függ össze egymással, sokkal inkább összefügg a menedzsment attitűdjével, a munkavállalókról, a szakszervezetekről, illetve a sztrájkokról alkotott véleményével, amit azonban ezeknek az adatoknak a segítségével nem tudunk bemutatni. Úgy vélem, hogy a 40 eset, amelynek csak kisebb része vezetett azután kapcsolódó jogvitához, (amit a munkavállalók többnyire megnyertek, de abban nem nagyon volt köszönet), rendkívül magas, 13%.

A legkirívóbb eset a Kézbesítők Szakszervezete Szegeden szervezett 2009. évi sztrájkjának esete, amely három szempontból is kuriózum. Egyrészt, olyan követeléssel álltak elő – a privatizációs bevételből való részesedés követelésével – amelyet a VDSZSZ már „elbukott”, akkor is, ha utóbbi nem vonta vissza ezt a követelését¹³. Annak esélye, hogy a követelést a Posta teljesíti, már a sztrájk szervezése előtt nulla volt. A sztrájk első fokon jogellenesnek bizonyult – ez, nem kuriózum, de relatíve ritka a bírói gyakorlatban. Másodsor, a Magyar Posta vezetése minden eddiginél agresszívebben lépett fel a szervezőkkel szemben, a sztrájkban való részvételre való hivatkozással elbocsátotta a szervezőket, és fegyelmit adott a résztvevőknek. (Ennek a túlreagálásnak a motívumait nem ismerem, nehéz feltételezni a posta menedzsmentjéről, hogy a szakszervezettel való viszony végletes megrontására, munkaügyi perekre „hajtott” volna.) Harmadsor, a 2010-ben megválasztott új kormány a posta élére új menedzsmentet nevezett ki, amely visszavette a korábban elbocsátott kézbesítőket. Ez azért kuriózum, mert vállalati ügyekbe való nyílt kormányzati beavatkozással a Horn-kormány óta nem találkozhattunk.

Hasonlóképpen durva intézkedéseket fogantatosított a BKV a 2010. januári 6 napos BKV-sztrájk idején, amikor először szabotázzsal vádolta a munkavállalókat, majd két gépkocsivezetőt elbocsátott, és többeket megvádolt azzal, hogy maguk rongálják a buszokat, olyan ellenőrzési rendszert szervezett, amelyet korábban sohasem. (Más kérdés, hogy az ellenőrzés így konstatálhatta, hogy a buszok tényleg nagyon rossz állapotban vannak.)

Ilyen jellegű támadásoknak a sztrájkot szervezők, illetve a sztrájkban résztvevő munkavállalók korábban soha nem voltak kitéve; elvértve korábban is akadt néhány eset, amikor elbocsátottak valakit a sztrájk alatti magatartása miatt, de ezek nagyon ritkák voltak. Ezeknek a durva eszközöknek az alkalmazása érezhetően növelte a feszültséget és rontotta a megállapodás esélyét, ami azonban fontosabb ezúttal: ezek a munkáltatói magatartások a sztrájk kockázatát jelentősen növelték a munkavállalók oldalán. Ennek jeleként értékelem, hogy például a gödöllői Volán alvállalkozójánál szervezett 2010. évi figyelmeztető sztrájkról egyetlen hír jelent meg az interneten és semmi egyebet nem lehetett megtudni róla, csak ennyit: 2010. december 16-án volt egy figyelmeztető sztrájk.

A 8. pontban szerepel az a norma, hogy ha a sztrájjal a kormányt támadják, vagy ha a munkáltató valóban nem meghatározható, a kormány kötelességszerűen kijelöli a tárgyaló delegációt a törvény 2. §-ának (2) bekezdése értelmében az ott meghatározott öt napon belül. A 2007. évet megelőzően a kormány tartotta magát ehhez a szabályhoz – szintén szűkebbre szabva a maga mozgásterét, mint amit a törvény előírt, és minden szükséges alkalommal tárgyalásokat folytatott a sztrájkot szervezőkkel, amelyek természetesen nem mindig végződtek megállapodással. Az az eset nem fordult elő, hogy a kormány nem nevezte meg a tárgyalót, illetve nem ment el a tárgyalásra.

A 6. kormányzati ciklusban helyett a viszonylag egyszerű eljárás helyett a kormány differenciált magatartást tanúsított. Előfordult, hogy egy szakszervezeti szövetség sztrájkfenyegetését azzal hátrította el, hogy nem kormány-szinten kell a tárgyalásokat lefolytatni, és az is, hogy jelezte, nem kíván tárgyalni az adott kérdéstről (ezek az esetek nem vezettek sztrájkhoz, provokációként való értékelésük nem volt feltétlenül téves). A Liga-Munkástanácsok sztrájkbizottság kezdeményezte eset hozott igazán a korábbiaktól eltérő magatartásformát: a kormány úgy ítélte meg, hogy a társadalombiztosítási reform (benne a vizitdíj) kérdései nemcsak erre a két szervezetre, hanem minden OÉT tagra tartozó kérdések, ezért nem elégséges a megoldás kidolgozásához a sztrájkbizottsággal való tárgyalás, abba minden érintettet be kell vonni. Ez a nyilvános tárgyalás azonban a megállapodás szempontjából jelentős akadállyal bizonyult: a kormány nyilvánosan nem engedhetett két szakszervezet követelésének, amellyel a többiek sem értettek valamennyien egyet, miközben a két szövetség nyilvánosan nem mondhatott le a követeléseiről anélkül, hogy jelentős presztízsveszteséggel ne kellett volna számolnia. Így ebbe a tárgyalásba a kezdetektől beépítették a felek a kudarcot, amely azután egyenesen vezetett a politikai sztrájk gyanújához a kormány részéről, a munkavállaló-ellenesség vádjához a szakszervezetek részéről.¹⁴

Ennek kapcsán még egyszer szólni kell a politikai sztrájk tilalmáról, amelynek betartása evidencia volt az említett eset előtt, sőt, remélhetően, ma is az. Mint korábban a számok alapján kimutattam, a sztrájkok, pontosabban a kormánynak címzett munkaügyi akciók száma függ a politikai közhangulattól, valamint egy-egy vita esetén mindig ki lehet mutatni politikai felhangokat, hiszen nincs olyan társadalmi cselekvés, amely politikailag ne lenne értelmezhető. A vita megoldása szempontjából azonban ennek a politikai aspektusnak nincs jelentősége. Ha a problémát a felek megoldandó gazdasági/szociális/szakmai kérdésként fogják fel, a politikai felhangok eltűnhetnek, jó esély keletkezik megfelelő megoldás kialakítására. Ha az akciók szervezői politikai indíttatásból egyre újabb és újabb problémák miatt szerveznek akciót, a mindenkorai kormány nem engedheti meg magának, hogy elveszítse a türelmét – ha nem akar egyebet is veszíteni. Ha pedig úgy látja, hogy a munkavállalók gazdasági és szociális viszonyait a sztrájk nem érinti, csak politikai tartalma van, neki is rendelkezésére áll a bírósági döntés kérésének lehetősége.

IV. A sztrájktörvény 2010. decemberi módosítása

Ilyen előzmények után került sor a sztrájkokról szóló 1989. évi VII. tv. 2010. decemberi módosítására, amelynek közvetlen motívumai közül egyedül az állampolgári jogok országgyűlési biztosának 2010. őszi megnyilatkozásait azonosíthatam¹⁵, a többi motívum nem került nyilvánosságra. Hogy a kormánypárti képviselők maguk mennyire nem voltak biztosak a dolgukban, azt jelzi a módosítási javaslat első változatának aláíratlansága - nem került nyilvánosságra az sem, ki jegyzi a javaslatot. (A T/1665. számú törvényjavaslatához benyújtott névtelen bizottsági módosító javaslat később megjelent egyes honlapokon, de ezzel a változattal nem foglalkozom.)

A 2010. december 17-ei T/2036 sz. módosító javaslatot a parlament 23-án éjszaka változatlan tartalommal fogadta el, annak ellenére, hogy több módosító javaslat is érkezett hozzá. Ezek a lényegesen nem tudtak változtatni: a módosítás szerint a sztrájk jogellenes, ha a még elégséges szolgáltatásról nincs megállapodás, törvény nem tartalmazza, vagy a bíróság nem döntött róla.

Az indoklás szerint „A megállapodás elmaradása (a még elégséges szolgáltatásról - B.E.) jogbizonytalansághoz vezet a sztrájk jogszerűsége tekintetében, ezért a Javaslat a még elégséges szolgáltatás mértékének és feltételeinek meghatározását törvényben is lehetővé teszi. ... A Javaslat ... egyértelművé teszi, hogy megállapodás vagy bírói döntés hiányában a sztrájk nem tartható meg. Ez a megoldás minden fél számára megnyugtató, és a jogbiztonságot erősíti, mert kiszámíthatóvá teszi a sztrájk során is teljesítendő kötelezettségeket.”

Csak megjegyzem, hogy az idézett indoklás első mondata téves megállapítást tartalmaz, egyáltalán nem volt jogbizonytalanság tekintetben, hogy ha a még elégséges szolgáltatásról nem születik megállapodás, akkor a sztrájk jogellenes-e, tudjuk, hogy önmagában ettől nem volt jogellenes.¹⁶ Ami azt a kijelentést illeti, hogy „minden fél számára megnyugtató” megoldással szolgál a módosítás, egyedül a sztrájkot szervezőket hagyja számításon kívül.

A módosítás lényege több fontos pontot tartalmaz. Először is a törvény felhatalmazza a parlamentet, hogy törvényben szabályozza az elégséges szolgáltatást. Úgy vélem, hogy ez a felhatalmazás az Alkotmány alapján egyébként is létezik, vagyis az erre vonatkozó szöveg felesleges. A mondat annak köszönhetően születhetett, hogy valahol már írják ezeket a törvényt módosításokat - miután jelenleg nincs ilyen törvény. Ezek a szerzők nincsenek könnyű helyzetben - ahogy a bíróság sincs.

Csak feltételezem, hogy az elégséges szolgáltatás szintjeit különböző tevékenységek esetében nem jogászok, hanem mérnökök fogják megállapítani, a jogászok feladata az lesz, hogy ezt a szöveget jogszabályi formába öntsék. Hasonlóképpen a bíróság: a törvény szerint rendelkezésére álló 5 nappal legalább kettőt arra fordít majd, hogy rávegyen néhány szakértőt, írja meg a döntés tartalmát, amelyet a bíró végzés formájában közölhet a felekkel. További két nap kell majd ahhoz, hogy a szöveg megszülessen és egy nap ahhoz, hogy a lelkiismeretét mindenki megnyugtassa...

Jogi, társadalmi és politikai alapkérdést vet fel az a jelenség, ahogy a bírói döntés és a törvény csereszabattá válik ebben a törvényben. Eddig a bíróságot a jogalkalmazók között tartottuk számon, amelynek az a feladata, hogy megállapítsa, hogy a valóság és az írott jog eltér-e egymástól. Mostantól a feladat - legalábbis a sztrájkok ügyében - nem ez, hanem az, hogy a bíró alkotson szabályt. Úgy gondolom, a bíróság meg fogja tenni azokat a lépéseket, amelyeket ebben a helyzetben szükségesnek lát, egyébként sem tisztem óvni az intézményt, de láthatóan ismét a hatalmi ágak elkülönülésének relativizálásával állunk szemben: a törvényhozás és a bírászkodás között átfedés keletkezett.

A helyzet a gyakorlatban sokkal rosszabb, mint első látásra gondolnánk: ez a törvényt módosítás megszünteti az elégséges szolgáltatásról szóló megállapodásban való munkáltatói érdekeltséget és ezzel a megállapodások esélyét is. Nyilván nincs olyan eset, amikor a munkáltató nyíltan felvállalja, hogy érdekelt a sztrájkban, hiszen ezzel az állását kockáztatná. Ha nem állapodik meg az elégséges szolgáltatásról (amire változatlanul kísérletet kell tenni), eltelik néhány nap, mire ezt sikerül rögzíteni, amely alapján majd a bírósághoz lehet fordulni. A bíróság a következő 3x5 nap alatt dönt valamit. Nem állítom, hogy önmagában egy cc. 20 napos nyugvási idő túlságosan hosszú lenne, ez szokás kérdése, de azt igen, hogy a törvényt módosítás „nem varrja el” az elágazó lehetséges szálakat.

Először is nem világos, hogy a sztrájk előtt mennyi idővel, esetleg sztrájkfenyegetés nélkül is bírósághoz lehet-e fordulni? Némi iróniával kérdezem, ha igen, akkor egy ki-tudja-mikori sztrájkjal kapcsolatban miért kell gyorsított eljárásban dönteni? Másodszor, módja van-e a bíróságnak „egyszer és mindenkorra” meghatározni az elégséges szolgáltatás mértékét? Ha egy munkáltatóra nézve egyszer megállapította ezt, az minden következő sztrájkban alkalmazható lesz? Harmadszor, hogyan változik a helyzet jogutódlás (eladás, összeolvadás, szétválás, kiválás stb.) esetén? Negyedszer, ha egy másik szakszervezet kezdeményez ugyanott sztrájkot, ez a bírói döntés, amelyben ő nem volt ügyfél, érvényes rá vajon?

Ötödször, ami a sztrájkjog gyakorlása szempontjából leginkább fontos: a még elégséges szolgáltatással járó munkafeladatokat ki végzi el? Abban a fent említett esetben, ha a sztrájkolók kevesebben vannak, mint a munka elvégzéséhez szükséges létszám és minden munkaposztot be lehet tölteni nem sztrájkoló munkavállalóval, akkor ez csak szervezés kérdése. Ha azonban a helyzet fordítva van, azaz többen kívánnak sztrájkolni, mint ahány emberre a még elégséges szolgáltatáshoz szükség van, hogyan kell biztosítani a kieső létszámot? Ha a sztrájkjogukat gyakorolni kívánó munkavállalóknak kell ilyenkor dolgozniuk, az egyenértékű azzal, hogy a bíróság megfoszthatja a munkavállalókat a sztrájkjogtól. (Csak megjegyzem, hogy legjobb lenne, ha a sztrájkot beosztást is a bíróság állítaná össze, ezzel mentesítené a munkáltatót attól, hogy ő legyen a végrehajtó.) Elvi különbség van ugyanis aközött, hogy a sztrájkot szervezők megállapodás alapján, azaz önkéntesen biztosítják a még elégséges szolgáltatást és aközött, hogy a munkavállalók egy részét megfosztják a joggyakorlás lehetőségétől. Ez legalább olyan súlyos ok bírósági kereset benyújtására, mint a még elégséges szolgáltatás vagy a tájékoztatás hiánya.

A másik jogi alapprobléma, hogy a törvénymódosítás alapján a bíróság eldöntheti, hogy megállapítja-e a még elégséges szolgáltatást vagy sem. Miután nincs kógens rendelkezés arra nézve, hogy az elégséges szolgáltatásra ki kötelezett, a bíróság bárki kérelmét elutasíthatja azzal, hogy az adott intézményben nem kell az elégséges szolgáltatásról gondoskodni, mert a szolgáltatás *nem alapvető*. Miután a magyar jog nem helyezi bírósági hatáskörbe ennek eldöntését, a bíróság szinte sötétben tapogatózik; egyik bíróság elutasíthatja a kérelmet magát, majd egy másik bírósági eljárásban egy másik bíróság úgy dönthet, hogy meg kellett volna állapodni/a bíróságnak meg kellett volna állapítania a még elégséges szolgáltatást.

Ez önmagában is elegendő jogbizonytalanság ahhoz, hogy a sztrájkjog aránytalan, okatlan és diszkriminatív korlátozása valósulhasson meg. A módosító javaslat egyik aláírója, paradox módon, a Fidesz Munkás és Alkalmazotti Tagozatának elnöke, aki talán nem számolt ezekkel a problémákkal, de - miután a javaslatot az Országos Érdekegyeztető Tanács nem tárgyalta meg - nem is szembesülhetett velük.

Hogy a konszenzusnak több szempontból is vége, jelzi a törvénymódosítás maga, az OÉT-ben való tárgyalás hiánya, de jelzi az is, hogy a VDSZSZ felelevenítette 2008. évi sztrájkköveteléseit, és miután a törvényt a folyamatban lévő ügyekben is alkalmazni kell - amely ismét egy jogi nonszensz - újabb ajánlatot tett a munkáltatónak a még elégséges szolgáltatásról szóló tárgyalásra.¹⁷ Bármi lesz is e konkrét vita kimenete, világos, hogy a szabályozás nem kész, a megbontott logika újabb és újabb szabályokat tesz szükségessé, Ockham borotvája¹⁸ pedig rozsdásodik a polcon.

¹ Ágoston Péter: A sztrájk büntetése. Kiadja: Sebő Imre, Nagyvárad, 1908.

² Az első tíz év részletes elemzését ld.: Berki Erzsébet: Sztrájk! Sztrájkok és más direkt akciók a rendszerváltás után Magyarországon. OFA, Budapest, 2000.

³ A 3. sz. ábra adataival kapcsolatosan a következőket kell megjegyezni: Nem minden esetben ismert a résztvevők száma, valamint a sztrájk pontos időtartama. Ebből következően az összes kiesett munkanapra vonatkozó becslés – amely a fenti két adaton alapul – csak azon eseményeket tartalmazza, amelyek esetében mindkét adat ismert. A korábbiakban az összes kiesett munkaórát a résztvevők számának és a sztrájk időtartamának a szorzataként becsültem, ez a becslés azonban a 8 óránál hosszabb sztrájkok esetén túlzó eredményt ad. Ezért 2008-ban változtattam a módszereken: a 8 óránál hosszabb sztrájkok esetén a sztrájkban töltött műszakok számát szoroztam a létszámmal; ennek eredménye a kiesett munkanapok száma. Ehhez igazítva a számítást a 8 óránál rövidebb sztrájkok esetén, a kiesett munkaórák számát szoroztam a résztvevők számával és elosztottam 8-cal, hogy ezekben az esetekben is kiesett munkanap legyen az eredmény. A két adat között a különbség 2008-ig évi 7500 kiesett munkanap volt, a jelenlegi becslésben közölt értelemszerűen a kisebb adat.

⁴ Egyedül a bölcsődei dolgozók esetében merültek fel kétségek azzal kapcsolatban, hogy vajon a bölcsődékben biztosítani kell-e az elégséges szolgáltatást, amelyre az SZMM szakértője igennel válaszolt. A magam részéről egyáltalán nem vagyok biztos abban, hogy a bölcsődei ellátás lényegi szolgáltatás, az érintettek száma pedig meglehetősen alacsony, így e vélemény megalapozottsága legalábbis kétséges.

⁵ Az ILO 154. számú Egyezménye szerint: „Ezen Egyezmény szempontjából a „kollektív tárgyalások” kifejezés mindazon tárgyalásokra kiterjed, amelyekre egyfelől egy munkaadó, illetve a munkaadók egy csoportja, illetőleg egy vagy több munkaadói szervezet, másfelől egy vagy több munkavállalói szervezet között:

(a) a munkakörülmények és a foglalkoztatási feltételek meghatározása; és/vagy

(b) a munkaadók és a munkavállalók közötti kapcsolatok szabályozása; és/vagy

(c) a munkaadók vagy szervezeteik és a munkavállalók egy vagy több szervezete közötti kapcsolatok szabályozása

céljából kerül sor.” Az elégséges szolgáltatásról szóló megállapodás ezeket átmeneti időre – a sztrájk idejére – szabályozza.

⁶ Bővebben ld.: Berki Erzsébet – Fodor T. Gábor – Nacsá Beáta – Neumann László: Kollektív jogok és érvényesülésük közszolgálatban. Összehasonlító elemzés a köztisztviselői, a szolgálati és a hivatásos katonai jogviszonyra vonatkozóan. Zárótanulmány. Nemzeti ILO Tanács, 2007. 159 oldal.

⁷ Ld. Őszödi beszéd. http://hu.wikipedia.org/wiki/%C5%90sz%C3%B6di_besz%C3%A9d

⁸ Ismételtelen jelzem, hogy kizárólag munkaügyi akciókról van szó, azaz a vizsgált időszakban lezajlott különböző politikai indíttatású megmozdulások nem tárgyai a dolgozatnak és az adatbázisban sem szerepelnek.

⁹ József Attila után szabadon.

¹⁰ A médiatörvény vitájának idején csak remélni tudom, hogy a sajtó belátja a tárgyyszerű és pártatlan hírközlés fontosságát és alkalmazza ezt az elvet a sajtón kívüli vitákra is.

¹¹ Nem könnyen született meg az a felismerés, hogy a még elégséges szolgáltatás nem jelenti azt, hogy épp ennyi/ilyen szolgáltatást kell nyújtani, ha a munkavállalóknak az ehhez szükségesnél kisebb része sztrájkol, akkor a még elégséges szint fölött is szolgáltatathat a cég.

¹² Ld. a 4. sz. jegyzetet.

¹³ Éppen ellenkezőleg, 2011 januárjában közleményben erősítette meg, hogy a követelést fenntartja. Ld.: <http://www.szakszervezetek.hu/index.php/hirek/1005-a-vdszsz-a-sztrajkfelhivast-nem-vonta-vissza>

¹⁴ Megjegyzem, nem tartom valószínűnek, hogy kétoldalú tárgyalások esetén született volna megállapodás, hacsak a kormány vissza nem vonja az egész egészségügyi reformcsomagot, de ennek nagyon kicsi volt az esélye. Találgatni ezügyben nem érdemes.

¹⁵ Ld. pl.: A vas, a sztrájk és a rendőrök - az ombudsman ismét a sztrájk törvény pontosítását sürgeti. OS 2010.11.08. (A Ganz-Röck eset kapcsán.)

¹⁶ Ld. a Legfelsőbb Bíróság BH 1991/255. számú eseti döntését.

¹⁷ <http://www.vdszsz.hu/page/1/art/2923/sub/1/akt/0/html/ismetelt-targyalasokat-kezdemeneztunk-a-meg-elegs.html>

¹⁸ Ld.: http://hu.wikipedia.org/wiki/Occam_borotv%C3%A1ja